

אוניברסיטת בן גוריון שבנגב
המחלקה להיסטוריה

"כיצד לדעתי צריכה החברה הישראלית לזכור את השואה?"

תשנ"ח 26/07/1998

שם הקורס: זיכרון השואה והתפתחות הזהות הלאומית

שם המרצה: ד"ר עופר שיף

שם המגישה: אפרת רז

ת.ז: 032353724

צ'י יעקב
6.8.1929 - 26.7.1998
י'ס, תל אביב

מבוא ----- עמ' 2

פרק א' ----- עמ' 3-7

פרק ב' ----- עמ' 8-20

סעיף ב.1: סיפורו של סבא יהושוע : עמ' 8-11

סעיף ב.2 : העברת הסיפור לדור השני: עמ' 11

סעיף ב.3 : התפתחו הזיכרון והזהות הלאומית עפ"י החוקרים: עמ' 12-20

פרק ג' ----- עמ' 21-24

סיכום ----- עמ' 25-28

מבוא:

עבודות ומחקרים רבים נכתבו עד היום בנושא רחב ומורכב כשואת יהודי אירופה. בעבודה זו אנסה לגשת בקצהו של פן מסוים בחקר השואה והוא התפתחות זיכרון השואה והזהות הלאומית היהודית שנים מספר לאחר האירוע עצמו, כאשר מדינת ישראל קיימת וממוסדת.

אי לכך בעבודה זו אספר את סיפורו של סבי – סבא יהושוע מילדותו שלפני המלחמה ועד היום בימים אלה. מטרת הסיפור הינה להוות דוגמא לסיפורו של ניצול שואה מסוים כפלא מסוים מכלל אוכלוסיית ניצולי השואה, תוך בחינה כיצד מועבר סיפורו ומהו המסר שמועבר ע"י הניצולים במשך חייו לאחר השואה.

לאחר מכן אציין את דעותיהם של מספר חוקרים לגבי התפתחות הזיכרון הלאומי והזהות הלאומית בחברה הישראלית ולבסוף אנסה למצוא נקודות השקפה שונות בין סיפורה של החברה הישראלית לבין סיפורו של סבי- סבא יהושוע, במטרה לבחון את התפתחות הזיכרון והזהות הלאומית בחברה הישראלית דרך עיניו של ניצול שואה אשר מהווה חלק מהחברה ושותף בתהליכה.

להלן פרקי העבודה פרק א': סיפורו של סבא מילדותו ועד הגיעו ארצה.

פרק ב': סיפור השתלבותו של סבא במדינה וסיפורה של החברה הישראלית ומבחינת היחס לשואה והתפתחות הזיכרון.

פרק ג': השוואה בין סיפורו של סבא לסיפור החברה הישראלית

חלק אחרון: סיכום העבודה: סיכום אקדמאי וסיכום אישי

פרק א':

בפרק זה אספר אודות קורותיו של סבא יהושע ומשפחתו משפחת קון לפני ובמהלך מלחמת העולם השנייה. הסיכום יכלול רקע קצר אודות קורותיהם לפני המלחמה ואודות התפתחות סיפורם בפרוץ מלחמת העולם השנייה אך עיקר הפרק יוקדש לקורותיו של סבי, סבא יהושע בתקופת המלחמה עד עלייתו ארצה באוגוסט 1948. הסיפור יסופר תוך רקע היסטורי הרלוונטי לתקופה, למקום ולמאורעות בהם נכחו סבא ומשפחתו. סבא התנתק ממשפחתו ב שנת 1941 כך שמתקופה זו אתמקד בסיפורו של סבי בלבד. התמקדות זו נעשית בלית ברירה בשל העובדה כי לצערנו, פרט למידע אודות מותם או העלמם, לא ידוע לנו פרטים אודות קורות המשפחה לאחר שנת 1941.

סבא יהושע נולד בשישה לאוגוסט 1929, הוא נולד בעיר דרוהוביץ שבתקופה זו שבין שתי מלחמות עולם נכללה באזור דרום מזרח פולין. דרוהוביץ הינה עיר עתיקת יומין אשר מ-1772-1918 נכללה בגליציה שבשלטון האוסטרי. בין שתי מלחמות עולם נכללה כאמור בפולין, בין השנים 1939-1941 נכבשה ע"י ברית המועצות, ב-1941 במהלך מבצע ברברוסה נכבשה ע"י הגרמנים. בתום מלחמת העולם השנייה, בשנת 1944 נכבשה ע"י הסובייטים ועד היום משתייכת העיר לרפובליקה הסובייטית.¹

1.א: רקע לגבי משפחת קון לפני פרוץ המלחמה:

התיישבות יהודית בדרוהוביץ הייתה קיימת מן המאה ה-15, אך בהפסקות. כך גם משפחת קון (KOHAN) משפחתו של סבי, משפחת סוחרים שורשית בעיר. היה קלרה ודוד קון (הוריו של סבי) עסקו במסחר עופות, ברשותם הוחזק מפעל וחנות למכירת העופות. ביתם היה גדול ממדים ומרווח עד לעיתים אף שימש אולם חתונות ליהודי הקהילה. אי לכך מצבה הכלכלי של המשפחה היה טוב ואף יותר מכך. ראייה לכך הינם סיפוריו של סבא אודות העושר המשפחתי, אך נוסף לכך מבהיר סבא כי עם הוריו היה מתראה מעט מאוד במשך השבוע בשל עיסוקיהם הרבים אלא בשבתות בלבד, במשך ימי השבוע היה מטופל ע"י אומנת אישית.

לחיה קלרה ולדוד קון היו ארבעה ילדים: ללה-שרה, בניו (בנימין), אוסקר (יהושע) וגיז'ה בת הזקונים. ללה למדה בבית הספר להנדסה בניו למד בבית הספר שבעיר סבא למד בבית הספר יסודי פולני ואילו גיז'ה למדה בגן הילדים. סבא מספר כי החיים בבית היו שלווים ונעימים הוא מגדיר את אופים מבחינת היהדות כחיים מסורתיים. הוא מפרש תאור זה (מסורתיים), בכך שבבית היה קיים צביון של מסורת יהודית שהתבטא בכך שאביו היה פוקד פעמים רבות את בית הכנסת ואף מוזמן לביתם יהודים רבניים ויהודים מעוטי יכולת לסעוד עמם את סעודת השבת והתג. חגי ישראל נתגנו בבית באופן תמידי ובייחוד זכורות לסבא ההכנות לכבוד חג הפסח, ואת חגיגת החג עצמו. לעומת זאת, השפה המדוברת בבית הייתה תשפה הפולנית והאידיש. ועל "פולסטינה" לא ידעו רבות פרט לעצם קיומה, וכמו כן בעזרת ה"קופסה הכחולה" של הקרן הקיימת בה תרמו תרומות למען היהודים בארץ נידחת זו. עקב העובדה שהעירה דרוהוביץ עיר הולדת סבי נמצאה בתחומי פולין בשנות ילדותו, ברצוני להביא בשלב זה סקירה אודות פולין לפני במהלך ובסופה של מלחמת העולם השנייה, סקירה זו תהווה רקע היסטורי לסיפור, סיכום זה יהיה תמציתי מפאת

¹ א.ריס, הערך "דרוהוביץ" אנציקלופדיה של השואה. כרך 2, עמודים: 330-331

אילוצי הכתיבה ויתמקד בנושאים הרלוונטיים לעבודה [מלחמת העולם השנייה מצב היהודים וכו]. מידע אודות העיר ישולב תוך כדי הסיפור בשל הצורך לשילוב פרטים ייחודיים בסיפור עצמו.

פולין: מדינה במזרח אירופה. בין שתי מלחמות עולם נכלה בגרמניה במערב, בציטוסלובקיה וברומניה בדרום, בברית המועצות במזרח ובליטא ובליטניה בצפון הפולנים הנם עם סלבי מערבי ובמאה ה- עשירית הקימו מדינה מאוחדת וקיבלו את הנצרות הקתולית. כאלף שנות קיומה גדל שטחה של פולין וקטן חליפות, במאה ה- 17 הייתה הממלכה הפולנית ממלכה רבת ניגודים ועדרת שלטון מרכזי חזק והיותה טרף לשכנותיה המתעצמות ולבסוף בשנת 1864 אבדה פולין כל שטח עצמאי.

בתום מלחמת העולם ה-ראשונה השיגה פולין לאחר מאבקים רבים את עצמאותה מחדש והוקמה הרפובליקה הפולנית השנייה. בתחילת 1934 נחתם הסכם בין גרמניה לפולין אשר ביטא חתקרבנות לגרמניה. למרות שפולין שאפה לשמור על עצמאותה לא הבחינה שהיטלר מאפשר מעמדה כמדינה גרורה וההתנגשות הנה בלתי נמנעת. משטרה הפרלמנטרי של פולין היה מעורר וחוסר יציבות, התחלפו בו ממשלות קואליציה קצרות ימים והשחיתות פשטה בשלטון, בשנים 1926-1935 שלט במדינה יוזף פילסוצקי אשר חולל הפיכה צבאית וכונן משטר צבאי אוטוריטרי.

במותו החליפוהו שלושה מנהיגים, ועם הזמן גברו נטיותיהם האנטישמיות והימניות קיצוניות. בתאריך 23/8/1939 נחתם הסכם "ריבנטרופ מולוטוב", הסכם זה נערך בין בריה"מ לגרמניה ע"י שרי החוץ של שתי המדינות: יואכים פון ריבנטרופ הגרמני ויצסלב מולוטוב הרוסי חלקו הגלוי של ההסכם הינו הסכם אי - התקפה בין שתי המדינות, נוסף לכך נחתם חוזה כלכלי וחווה ליישוב חילוקי דעות בדך ידידותית בחלקו הסודי של ההסכם טובמו חלוקת תחומי ההשפעה בפולין כך שקו הגבול החדש יהיה בקו הנהרות נר, וויסלה וסאנרד, אי לכך הצד המערבי שייך לגרמניה ואילו הצד המזרחי (בילורוסיה ואוקראינה) שייך לבריה"מ, שני הצדדים החליטו לשמור על סודיות מוחלטת של הסכם זה.

בראשון בספטמבר 1939 פלשו צבאות גרמניה הטאצית לפולין ותוך פחות מחודש ימים כבשה כאשר ב-28 לספטמבר נכנעה ורשה. על הארץ הכבושה עבר גל פרעות ורציחות של האייונצגרופן בהם נפגעו פולנים ויהודים כאחד. לאור הסכם ריבנטרופ מולוטוב ולאור העובדה שהמערכה הוכרעה לטובת הגרמנים, פלשה בריה"מ לפולין המזרחית בתאריך 17 בספטמבר. השטח המזרחי היה מיושב בעיקר באוכלוסייה אוקראינית בילורוסית וליטאית. לאור פלישת בריה"מ, בתאריך 28/9/39 הוחלט על קו גבול מוחלט בין פולין הגרמנית לפולין הרוסית, קו הגבול היה בהתאם למתוכנן בין נהרות הויסלה והסאן.

החלק הפולני שבידי הגרמנים חולק לשני חלקים: חלק אחד הינו שטח אשר סופח לרייך הגרמני והפך לחלק גרמני לכל דבר, בשטח זה חוסל כליל המנהל הפולני. החלק השני שהינו מרכז פולין היה בפקודת היטלר מתאריך 26 באוקטובר 1939 שטח זה נקרא "גנרל גוברנמן", אזור אשר נחשב לחבל ארץ מיושב בפולנים אתניים והיווה כרבע משטחה של פולין העצמאית, לשטח זה הובלו רב יהודי פולין משום שבשטח זה הוקמו מרבית מחנות ההשמדה ומחנות העבודה, מושלו הכללי של אזור זה היה הנס פרנק.

תוקף חוזה ריבנטרופ מולוטוב נקבע לעשר שנים אך פרק זמן זה הופר ע"י הגרמנים אשר ב- 22 ליוני 1941 במסגרת מבצע "ברברוסה" פלשו לשטחי בריה"מ במטרה לכבושה. כתוצאה ממהלך זה כבשה גרמניה את חלקי פולין שהיו בידי בריה"מ, לכן שטחי בילורוסיה אוקראינה וליטא סופחו לפולין הכבושה בידי הגרמנים ונכללו בשתי יחידות מנהלתיות (שחקימו הגרמנים) : נציבות הרייך אוסטלנד ונציבות הרייך אוקראינה ואילו מחוז ביאליסטוק היווה יחידה נפרדת, להעירה דרוהוביץ. בה חי סבא נמצאת במחוז ליוב שבאזור אוקראינה. בשנת 1939 הוקמה בעזרת בריה"מ ממשלת פולין הגולה אשר ולדיסלב רציקביץ היה נשיא הממשלה וראש הממשלה היה גנרל ולדיסלב שיקורסקי אשר מונה ע"י רציקביץ.

מסע אנטי יהודי בכל המישורים החל בפולין הכבושה המסע זה היה מלווה בשיתוף פעולה חיובי ביותר מצד האוכלוסייה המקומית הפולנית אשר תרמה ל"יעילות" תהליך. המסע כלל צווים איסורים מאסרים חטיפות רציחות יהודים ברחובות ביערות ובמחנות ההשמדה. על אדמת פולין נבנתה המערכת הגדולה ביותר של מחנות. במחנות ההשמדה הללו נרצחו בעיקר יהודים אך גם האוכלוסייה הפולנית סבלה לא מעט משיבטה של החיה הנאצית. השלטון הגרמני בפולין הסתיים במתקפת הסובייטים בינואר- מרץ 1945 בטאריכים הללו שוחרר הגנרל גוברמן כולו וכך השטחים שסופחו לרייך הגרמני.

פולין סיימה את המלחמה כאחת מהארצות אשר נכבשו ע"י הגרמנים אך היא סבלה יותר מכול מהרס מערבי החברה והכלכלה, אבדותיה כנפש היו רבות וניתן להשוותה לבריה"מ וליוגוסלביה מבחינה זו.

בתום המלחמה מתוך 3,300,000 יהודים אשר ישבו בפולין לפני המלחמה נותרו רק כ- 380,000. הניצולים הללו מהווים פחות מ 12% מכלל יהודי פולין כאשר מתוך האחוזים הללו ניצל 79% בתחומי בריה"מ. רבים מיהודי פולין שנצלו לא התכוונו להישאר בפולין לאחר המלחמה בייחוד לאור הפרעות בעיר קילצה בהם נהרגו 42 יהודים, פוגרום זה האץ את יציאת היהודים מאירופה ובעזרת ארגון "הבריחה" העפילו מרבית יהודי פולין לארץ ישראל ועד תום 1947 נותרו בפולין רק כ 80,000 יהודים.²

2.4: בפרוץ המלחמה:

כפי שטאמר לעיל בראשון לספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה, היטלר ראש צבאה של גרמניה הארית פלש לפולין ולפי הסכם ריבנטרופ - מולוטוב פלשו צבאות בריה"מ ב 19 לספטמבר 1939 לצידה המזרחי של פולין ומתאריך זה ועד 1941 היתה העיר דרוהוביץ תחת כיבוש סובייטי. המלחמה תפסה את משפחת קון כמו את מיהודי אירופה בשיא השגשוג בתחומים השונים. בשנת 1939 היה סבא בן 10 אך זכור לו רבות מתקופה זו. בשל מעמדה הקפיטליסטי של משפחתו סבלו רבות משלטון קומוניסטי סוציאליסטי נוקשה. על אב המשפחה הופצה שמועה כי הוא מנהל נוקשה הרודה בפועליו, אי לכך איימו על המשפחה בהגלייה לסיביר אך אב המשפחה שילם סכום נכבד בכדי להינצל מעונש זה. (ההגלייה בדיעבד ובאופן פרדוקסלי היוותה סיכוי הצלה משמעותי) אך הוטל עליו גירוש מהעיר. בשל כך עבר סבי לכפר מחוץ לעיר יחד עם אחותו הקטנה ואימו. בניו האח הגדול עבד במפעל ליצור נפט וללה עבדה בבית החולים בתפקיד אחות והאב הועבד בכפר במפעל למתכות למען הסובייטים, המשפחה היתה נפגשת בסופי שבוע בכפר מחוץ לעיר.

² י. גוסמן, הערך "פולין" אנציקלופדיה של השואה, כרך 4, עמ' 958-931.

22 ליוני 1941 החל מבצע ברברוסה בו פלשה גרמניה לשטחי בריה"מ, אי לכך נכבשה העיר דרוהוביץ ע"י הגרמנים. למשפחת קון היתה האפשרות לברוח צפונה לאזור הרוסי אך העדיפו להשאר תחת השלטון הגרמני בשאיפה שתחת שלטון זה יטב מצבם. מיד בבגיסת הגרמנים לעיר נערכים שלושה ימים של פוגרום שבמהלכן רצחו האוכלוסייה האוקראינית אשר ידעה בשיתוף פעולתה עם השלטונות הנאצים) עם כוחות הורמכט ב 300- יהודים. לאחר פוגרום זה החלו הגרמנים לבצע פעולות סדוס רבות הכוללות חטיפות לעבודות כפייה, צווי לעבוד מן דוד וכי. עקב רעב מחלות הטיפוס והחורף הנורא של סוף 1941 ותחילת 1942 מתו רבים ברחובות. בתקופה זו החלו להישלח יהודים רבים להשמדה תחילה ביער ברזניצה שליד העיר ואח"כ למחנה ההשמדה בלז' ראשי הוידנראט בעיר ניסו למנוע זאת ע"י שילוח יהודים לעבודה אך ניסיונם לא הניב פירות רבים. במרץ 1942 נערכה האקציה הראשונה בה נשלחו 2000 איש לבלז'.

בשביעי באוגוסט 1942 יום לאחר יום הולדתו ה- 13 של סבא נערכה האקציה השנייה חמורה וגדולה יותר. עד לתאריך זה נותרה משפחתו של סבי מאוחדת ע"י שוחד וע"י הסתתרות בביתם במרתף המוסתר בארון. אך בתאריך זה לא פסחה ידם של הגרמנים על המשפחה. עקב הלשנה של אחד מיהודי העיר (ששיתף פעולה עם הגרמנים) על מקום מחבואם, האוקראינים [בשליחות הגרמנים] הוציאו את המשפחה ממקום המסתור. סבא יהושע[אוסקר] ברח יחד עם שתי בנות דודותיו אל הוועד היהודי ואחר כך לבית החולים שבו עבדה אחותו הגדולה [ללה], בלילה חזר סבא לביתו והתברר לו כי אימו נלקחה למחנה ההשמדה בלז' אחיו נותר לעבוד במפעל, אחותו הקטנה נחרגה בבית החולים בעת שהסתתרה כחולה והגרמנים ירו בכל החולים. אביו החליט כי יש להציל את מי שניתן להציל כל עוד הדבר אפשרי. בעוד מועד הכין אביו של סבי תעודת זהות מזויפת עבור בנו אוסקר (תעודה זו עלתה הון ותועפות). שמו הנוצרי של סבא היה יוזף מאזור וסבא הפך מעתה ואילך לילד פולני.

בספטמבר 1942 בהיותו נער בן 13 ביוזמתה וכעזרתה הרבה של העוזרת מריה הנוצריה שעבדה בבית המשפחה, עוזב סבא את העיר דרוהוביץ תחת חסות פולנית בדויה ונסע לכפר פשדוס שבמחוז קרקוב. נשלח ע"י העוזרת לגברת בשם תרזה כבן אחותה אשר נפטרה ממחלה ואילו אביו של יוזף נפטר מצער לאחר מות אשתו. סבא יעז לשמש בתפקיד רועה צאן של הגברת תרזה. בעיר דרוהוביץ בזמן זה, נמשכות הזוועות ורציחות היהודים כאשר בספטמבר 1942 מוקם הגטו בעיר. בנובמבר 1942 נערכה אקציה נוספת שארכה כחודש ימים שבה הובלו 1000 יהודים ברכבת להמתנה ועוד מאות מתו בגטו, אביו של סבי נהרג באקציה זו ע"י כך שטרה בביתו. באוגוסט 1943 חוסל הגטו ושרידי הקהילה הובלו על משאיות ליער ברזניצה שם נרצחו ונקברו בקבר אחים איתם נרצח אחיו של סבי [בנין].

בתקופה זו מתחיל סבא את סיפור התחזותו הנוצרית ואת סיפור הסתתרותו והישרדותו. סבא טוען שמעצם הסתתרותו תחת זהות בדויה פיתח חושים חדשים ביותר של זיהוי ופיתח יכולת חשדנות ויצר הישרדות חזק אשר לא היו ידועים בו לפני המלחמה. סבא טוען כי התפתחה בו יצר להנמיך את חבריו ואת האנשים סביבו ובכך לזכות באמונם ללא כל חשד. החיים בכפר היו מאד נעימים יחסית לחיים בעיר, יהודים לא היו בכפר אלא כפר זה היה כפר פולני מובהק. סבא הכיר במקום נערים בני גילו אשר חלקם גם כן עבדו עבור גברת תרזה וחלקם היו בני הכפר. סבא נהג לצאת לאחו עם הכבשים להעביר את שעות היום במחשבות רבות אודות הנעשה במשפחתו ואודות העתיד אשר אינו ידוע. באחד הלילות מספר סבא כי פרטיזנים [כנראה יהודים] ניסו לחזור לטנך בית האחזה ולהסתתר באסם, סבא פחד כי הגרמנים יגלו זאת עצמאית ויתכו שאף

יטפלו אליו, סבא הבין כי זוהי סכנה עבורו לכן הלשין על הפרטיונים בכדי להוכיח את נאמנותו לפולנים ולגרמנים ובלבד שלא יחשדו בו כיהודי המתחזה לפולני. הפולנים ככלל ובייחוד בכפר היו מאוד אנטישמיים הוא ראה את שטאטם הרבה ליהודים ואת אדישותם לרצח ההמוני והבין כי עליו להסתיר זהותו בכל מחיר שיידרש. שטאט היהודים נובעת בעיקר מהמסורת הנוצרית שבה היהודים ידועים כרוצחי ישו, עקב אדיקותם הדתית של בני הכפר, ימי ראשון היו מוקדשים להליכה לכנסייה ואילו סבא פחד ללכת לכנסייה משום שבביתו היהודי נאמר לו כי יהודי אשר נכנס לכנסייה הופך מיידית לנציב מלח! ואילו תרזה [מנהלת] שאלה וחקרה אותו אודות אי כניסתו לכנסייה, סבא נלחץ תחילה אך מהר המציא תירוץ כי הוא מעדיף ללכת לכנסייה אחרת משום ששם מתפללים חבריו. מקרה נוסף בו ניצל סבא מחלשנה קרה באחד מימי השוק בכפר במהלך השוטטות בשוק ניגש אל סבא שוטר פולני מעירו [דרוהוביץ] וזיהה אותו כאוסקר היהודי, השוטר החל לצעוק בקול רם על הימצאותו של היהודי ואנשים רבים החלו להצטופף סביב סבא החל להראות את תעודותיו הנוצריות וטען שהאיש שיכור כלוט המדבר דיברי הבל, למרות זאת הזעיק השוטר שוטרים גרמניים המצוידים כהרגלם כלבים ואופנועים. סבא ברח והסתתר בשירותים בחלק התחתון מתחת לאסלה, וכאשר פתחו הגרמנים את דלת בית השימוש הם לא הבחינו בו משום שהוא הסתתר מתחת לאסלה במקום אליו נשפכת כל הפסולת. סבא שהה במקום ארבעה ימים בכדי לוודא שהגרמנים נעלמו סופית. לאחר מכן היה עליו לבדות סיפור נוסף לתרזה להסברת היעלמותו. להלן דוגמא מסוימת מאורח חייו הבדוי של סבי המדגים את האמון שיצר בחבריו, את יכולתו הכריזמטית שהתבטאה ביכולת הנהגתו [המתבטאת עד היום ובמשך כל שנותיו] מתבטאת במקרה מסוים בכפר: חברת הנערים יצאה להתרחץ באגם, והרחצה נעשתה בעירום וסבא לא יכל היה להתפשט משום שבכך יחשוף את זהותו היהודית, חבריו הפצירו בו להתרחץ עימם וסבא החל להרגיש לא בנוח בנושא ופתאום צץ בו רעיון לספר לחבריו כי אימו המנוחה השביעה אותו בעבר שלא להתרחץ במקור מים כלשהו, הסיפור סופר בדרמטיות תוך כאב בדוי בהזכרו ב"אימו" המנוחה כך שחבריו האמינו ללא כל ספק בסיפור זה וכיבדו את רצונו.

א.3: סוף המלחמה

ביולי 1944 הגרמנים החלו לסגת מאזור קרקוב, הדי היריות של הרוסים נשמעו למרחוק ולבסוף חדר הצבא הרוסי לכפר, סבא שמח לראותם והשכיל להבין כי המלחמה עומדת להסתיים, לכן הוא נפרד מחבריו בכפר וחזר לעיר הולדתו - דרוהוביץ. בהגיעו לעיר הוא פונה למריה העוזרת לשאול לפשר גורל משפחתו והיא מספרת לו כי אביו נהרג באקציה שנערכה בנובמבר 1942 ואילו בניו אחיו נרצח באוגוסט 1943 ביער ברזניצה בעת חיסול הגטו, לא ידוע מה עלה בגורל אחותו הגדולה, שנים רבות חיפש סבא את מידע שיעזור לו לפענח זאת. באחד מן הימים בעת התהלכותו בעיר פגש סבא קצין יהודי בצבא הרוסי. הפגישה הייתה בסתר אך מלאת התרגשות, לאור שאלתו של סבא אודות בתי ספר בהם יוכל להשלים השכלתו מציע לו הקצין יעבור לבית"ס הימי באלבוסק וזהו אי השוכן ליד העיר שטצ'יין. ואכן תחת שמו הפולני יוזף מאזור לומד סבא בבית"ס זה. בשנת 1947 החלו להישמע שמועות אודות הקמת מדינה יהודית שמועות אלה מעוררות את רגשותיו היהודיים וסבא מחליט כי הוא מעוניין לעלות ארצה. סבא שמע כי ישנה קבוצה המתארגנת בעיר שטצ'יין הצטרף אליה ומגיע דרכם למחנה העקורים בעיר בחסות ההגנה. במחנה לומד סבא כיצד להשתמש בנשק ולהיות מוכן להחזמה הוא נשאר במחנה כמדריך וכמאתר יהודים שהתנצרו עד אוגוסט 1948, בחמישה עשר לחודש זה באמצעות אוניה דרך צ'כיה ומרסיי מגיע סבא לחופי ארץ ישראל.

פרק ב':

בחלק זה של העבודה אספר אלו תחנות עבר סבא בחייו מרגע הגיעו למדינה בשנת 1948 ועד ימינו אנו. בדרך זו אבחן כיצד ממשיך סבא את סיפור הישרדותו ונבחרתו במלחמת הקיום היומיומית בראשיתה של המדינה ובחמשכה. נוסף לכך אביא את סיפורה של אימי כביתו של ניצול שואה ואת סיפורי כדור שלישי לניצול שואה. לאחר מכן אتناר את סיפור התפתחות זיכרון השואה בחברה הישראלית ולבסוף אנסה בפרק ג/ של העבודה להשוות בין סיפור המדינה לסיפורו של סבא יהושוע ולמצוא נקודות השקה שונות ביניהם.

1. סיפורו של סבא מרגע עלייתו לארץ ועד היום:

בתאריך ה - 15 לאוגוסט 1948 מגיע לחוף נמל חיפה באמצעות אוניית נוסעים רעועה ניצול השואה אוסקר קון. הוא מגיע לארץ לרע מזלו בגפו, אך מלא בתקוות לבניית חיים חדשים במטרה לשכוח את העבר הנורא. מיד ברדתו מהאונייה משנה סבא את שמו מקון אוסקר ליהושוע כהן שינוי השם מסמל עבורו את הרצון העז לשנות את זהות היהודי הגלמוד, הגלותי, והגרדף לזהות חדשה של אדם חדש, חזק, השוכח את העבר הנורא מאחוריו במטרה ליצור חיים חדשים ולהשתלב בצורה המהירה ביותר במדינת ישראל המהווה עבורו ועבור רבים מקלט כמעט יחיד בעולם כולו.

עקב גילו הצעיר [19] מיד בהגיעו גויס לצה"ל במסגרת גח"ל [גיוס חוץ לארץ] לחיל התותחנים. הוא מציין כי היחס לחיילי תגח"ל לא היה מכובד אלא מלווה ב מעט זלזול וניצול []. ואחר אימון קצר בבה"ד 6 מגויס סבא להמשכה הסוער של מלחמת השחרור במהלכה הוא מגיע לעיר אשקלון שהיתה קיימת בתקופה זו כעיר ערבית בשם "מגידל", עיר זו נכבשה ע"י הכוחות בהם לחם סבא ולאחר שחרור העיר הוחלט להקים במקום עיר יהודית בשם אשקלון.

לאור העובדה שסבא היה ממשחירי אשקלון החליט יחד עם מספר צעירים בני גילו להישאר בעיר ולהשתקע בה אי לכך הפך סבא לאחד ממייסדי העיר. [תעודות הערכה רבות נתנו לו על כך]. ביום שחרורו מצה"ל הכיר סבא את סבתי -סבתא יונה [טוני] ז"ל לבית סולומון, ההכרות נערכה בעודם עומדים בתור לקבלת מגורים בעיר. סבתא עלתה מרומניה יחד עם משפחתה, סבא ביקר בביתה של סבתי וביקש מחוריה רשות להיפגש עם ביתם. סבא התקבל בחמימות רבה בבית סבתי ולאחר החלטה משותפת בתאריך 6/4/52 נישאו. לאחר נישואיו מתקבל סבא לעבודה בחברת בניה אשקלונית בשם "יובל נד" בתקופה זו התגורר סבא וסבתא בשכונת צריפים היות ובתים מאבן עדיין לא היו קיימים. בתקופה זו החל סבא את דרכו ביישוב הצעיר היות ואשקלון היתה ברובה עיר המכילה עולים חדשים לא היו לסבא היתקלויות רבות עם ילדי הארץ אך הוא בהחלט רצה לדמות להם, ממפגשיו עם תושבי הארץ ציין סבא כי התרגו עד מאוד כאשר לא האמינו לו כאשר סיפר אודות הזוושת שבאירופה, הדבר היה נראה בעיניהם בלא הגיוני לגמרי. ב3/9/53 נולדה ביתם הבכורה חיה -קלרה [אימא שלי] ולאחר כשלוש שנים בתאריך 15/1/56 נולד דוד [דודן] בנם השני, שני ילדין של סבי קרויים על שם הוריו אשר נספו בשואה במעשה זה מימש סבא את רצונו העז ליצור גלעד חי ונושם להוריו ולהנחיל את זיכרון האיש של הוריו לדורות. סבא אסר על סבתא לדבר עם הילדים בשפה הרומנית ולא היה מוכן לדבר איתם בפולנית אלא הדגיש כי יש לדבר בבית עברית בלבד במטרה להיפטר ממנהגי הגלות הזרה והרחוקה בניסיון להתחבר ל"צבריות" כמה שיותר הוא עצמו אף סירב לדבר בשפה הפולנית אלא עברית וידיש בלבד, נוסף

לכך סירב סבא לבצע שידוך לאימי עקב הצעתו של קרוב משפחה לערוך שידוך בין ילדיהם עוד מגיל צעיר ביותר. לאור הצטיינותו בחברת "יובל גד" עברה משפחת כהן ביוני 1956 לבית מאבן בשכונת אפרירד באשקלון בבית זה מתגורר סבא עד היום. סבא החל להכיר חברים ומכרים מעבודתו ומסביבת מגוריו ומציין כי נטה להתחבר יותר לניצולי שואה. הילדים גדלים ופוקדים את ביה"ס כאשר ברקע נמצא סיפורו של אביהם שעלה עקב שאלותיהם הרבות אודות משפחתו של כגון "אבא למה אין לו סבא וסבתא?" הסיפור מסופר תוך לזיז מתמיד של עקרון האקטיביות למול הפסיביות, עקרון ההישרדות והגבורה. לאחר שיחה עם אימי ודודי הסקתי כי סבא יצר סביבו מעין חומת מגן, אשר מטרתה לחסום כל רגשי נחיתות והכרה בדבר היותו קורבן, הוא מנסה להימנע מביטויי חולשה אלא מנסה להדגיש את הנורמליות החוזק ורוח ההישרדות. הזמן חולף וסבא טרוד במלחמות הקיום היומיות אך תמיד תוך הדגשת המוטו העיקרי של המבט אל העתיד, להשתלב כמה שיותר מהר לא לבכות על העבר שהיה אלא לנסות להשתלב כמה שיותר במציאות הישראלית, תוך הדגשת נושא ההישרדות הגבורה והחוזק לפעול בכוחות עצמך בצורה הטובה ביותר עד כדי הצטיינות. גישה זו התבטאה בעיקר בעבודתו המסורה ובחשתתפנותו במלחמות ישראל. בשנת 1956 לוחם סבא במבצע קדש בסיני כחייל מילואים בחיל הותותחנים. לאחר מכן לוחם סבא ביוני 1967 במלחמת ששת הימים, סבא חשתתף בקרבות שבאזור סיני במסגרת גדוד 404 של חיל הותותחנים. במלחמת יום הכיפורים סבא אינו משתייך לכוח המילואים של המערך הלוחם אלא למערך הג"א, במסגרת זו הוא מסייע בגיוס הכוחות הלוחמים. סבא מתגאה רבות בחשתתפנותו במלחמות ישראל ובייחוד מדגיש את עלייתו בדרגות עד לדרגת קצין הג"א התגאות זו מחזקת בו את הגבורה האישית הגאוה העצמית ובטחוננו האישי אשר רוצה לצעוק לעולם "הנה אני יתום ניצול שואה מוכיח לכולם שאני מנצח, מתגבר ולא נכנעני לחיה הנאצית".

בסוף שנות השישים החל לעלות לכותרות עניין השילומים מגרמניה סבא סירב בתחילה לקבל שילומים אלה בטענה ש"דבר לא יחזיר את משפחתי משם" אך לאחר שכנועים רבים של משפחת אישתו ילדיו וכמובן סבתא הסכים סבא לבקש את השילומים הללו והחל לקבלם בסוף שנות ה-70.

בספטמבר 1974 מתחתנת ביתו הבכורה של סבי [אימין] ולאחר כשנה נולדתי אני נכדתו הראשונה. לידה זו מילאה את סבא אושר בלתי נלאה סבא מסביר את פשר האושר הזה בכך שלידת הנכדים מהווה עבורו הוכחה מוחשית לדור ההמשך של משפחתו שנטפתה בשואה, ניתן להבחין כי לידת הנכדים (שיצוינו בהמשך) היוותה נקודת ריכוך מסוימות ב"חומת הברזל" ואפשרה לו לבטא רגישות יתר. ביולי 1977 התחתן דודי בנו השני של סבא ובתאריך 11/9/78 נולד אחי אוהד נכד נוסף לסבא. תאריכי לידת הנכדים מצוינות משום שהם מהוות אבני פינה מאחד מיחדות בחיי סבי אשר התרגש מחדש מלידתו של כל נכד ונכד. סבא התגלה כסבא נהדר מסור ואוהב.

סבתא יונה ז"ל אישה נפלאה חמימה ואוהבת. עזרה לסבא פעמים רבות להתגבר על משברים שלא היו נגלים לעין, אך בזוגיות הנפלאה שנוצרה ביניהם פיתח סבא מערכת אמון בה ונוצר קשר הדוק. סבא היה מספר לכולם את קורותיו בזמן השואה תוך הדגשת הגבורה והאקטיביות אך סבתא היתה היחידה לה סיפר גם אודות הזוויות אותם ראה וחווה. סבתא יונה חלתה בסוכרת בהיותה בת 40 [בשנת 1968], לאחר עשר שנים ממחלתה החלו להתפתח מחלות רבות ועקב כך החלו סבא וסבתא לפקוד את בתי החולים, מחלותיה של סבתא ערערו בסבא את בטחוננו והזכירו לו את הרגשת חוסר האונים אותה חש בתקופת המלחמה, הרגשה אותה רצה כל כך להדחיק.

לאור זאת ניתן לאומר כי מחלותיה של סבתא היוו עבור סבא נקודות משבר ראשונה שהתבטאה בהתפוררות הדמות ה"נורמלית" החזקה.

למרות מחלותיה של סבתא היו לסבא נקודות אור מסוימות בחייו והן הולדת נכדיו. התרחבות המשפחה שמחה מאוד את וחזקה בו את הגאווה המשפחתית, נוסף לכך נסע לחו"ל עם סבתי, מפגשי חברים רבים טיולים בארץ והתמנותו למנהל אתר בניה בחברה תפקיד זה היווה קידום משמעותי עבורו והדגיש תכונות הדורשות אחריות רבה יכולת ניהול ופיקוח סבא התגאה בתכונות הללו הקיימות בו .

בספטמבר 1988 בהיותו בן 59 פורש סבא יהושע לגמלאות במסגרת פרישה מוקדמת. עיקר המניעים של סבא לפרישה מוקדמת היו בשל רצון לחופש ומנוחה מהעבודה הרבה והשחוקת. הפרישה לגמלאות היוותה **סדק נוסף בחומת הברזל** והיותה נקודת משבר נוספת שהעבדה היותה עבור סבא אמצעי הדחקה ובריחה מזיכרונות ומטרדות היגון אך כעת נוצר חלל ריק בחייו אשר החזיר בו את הזיכרונות לכן הפרישה מגמלאות מהווה לדעתי התחלת ההתמודדות מול הזיכרונות משום שכעת אין לו לאן לברוח. הפרישה מהווה משבר נוסף מהפן הכלכלי, משום שיכולתו הכלכלית הצטמצמה ולסבתי לא היתה קצבה קבועה מצב זה גרם לו לפתח מעט תלות בילדיו, עניין זה הרגיו את סבא מאוד משום שקבלת עזרה מילדיו ופיתוח בהם תלות מהווה עבורו ביטוי חולשה וחוסר אונים אשר נוגדים בהחלט את דמויותו החזקה וה"מסתדרת", התלות גורמת לסבא לגלות בפני ילדיו נקודות תורפה אותן רצה תמיד להסתיר מילדיו בכדי לא לערער את ביטחונם.

משבר הפרישה לגמלאות ומחלותיה של סבתי גרמו לסבא להרגשת תסכול חוסר אונים ועצב לאור מצב זה עבר סבא מספר שינויים חלה בו התרככות שהתבטאה בהזלת דמעה, בהסתגרות בתוך עצמו, התפרצויות זעם פתאומיות אשר נבעו מכעס על חולשותיו. ניתן אף להבחין בחזרה מסוימת לשורשי הפולנים הגלותיים להם התכחש במשך שנים רבות. החזרה התבטאה בשיחות עם חבריו בשפה הפולנית הקשבה לשירים פולניים ורוסים, למרות שבעבר התנגד נחרצות לשמיעת שפה גלותית בבית. כיום הוא מודה ומספר כי סיוטים רבים פוקדים אותו בלילות בעבר וגם כיום. סיוטים אלה תמיד היו קיימים אך הוא סיפר זאת רק לסבתי. במרץ 1997 הוקלט סבא בקלטת זיכרון מטעם פרויקט ההנצחה של סטיבן שפילברג בקלטת זו מספר סבא את סיפורו מיום הולדתו ועד הגיעו ארצה. קלטת זו סייעה לי בהכנת העבודה.

בשמונה למרץ 1998 נפטרה סבתי סבתא יונה. כשנה לפני מותה התדרדר מצבה באופן חמור וסבא סעד אותה בתקופה זו בנאמנות רבה תוך קושי רב תחושת חוסר אונים ותסכול נוראה. מותה של סבתא היווה שיא בנקודות המשבר בחייו של סבא מותה הזכיר לו את אובדן משפחתו, ההתנתקות מסבתא הייתה לסבא קשה מאוד שהרי צינתי עוד מקודם כי סבתא היוותה עמוד תווך בחיי סבא ומקור כוח עז.

סבא נמצא כעת בתקופת התאוששות ממותה של סבתא. הוא ממשיך לגור בבית שברחוב האלון באשקלון. הוא נפגש עם חבריו פעמיים ביום במסגרות חברתיות שונות. מצבו הבריאותי שפיר למרות שאת מרפאות קופת החולים נאלץ לפקוד פעמים מספר. מבחינת מצבו הנפשי הוא ואנחנו מנסים לחזקו, הוא מוכן כיום לחזות ברגשותיו הרבה יותר מבעבר הוא מוכן לחזות כיום כיצד רעב ללחם וכיצד פחד שיתפסוהו, רגשות הקורבנות עולים בו יותר מבעבר אך הוא ממשיך להדגיש את חוזקו ואת אופיו ה"מסתדר" השואף להביט קדימה ואת נושא הגבורה. סבא מאוד גאה בילדיו ובנכדיו הוא סבא מקסים אוהב תומך ומסייע למשפחתו בכל דרך שהיא. הוא מעיד על עצמו כאדם שמתמודד ושולט בגורלו .

בכל שנה בחודש מרץ מתקיימת עצרת זיכרון לעיר הולדתו של סבא, הוא מקפיד לא להחמיץ עצרות אלה ואף מצרף לעיתים את ילדיו ונכדיו עימו [אני לא נוכחתי לעולם בעצרת זו] נוסף לכך בנה סבא ליד קברה של סבתא מצבה לזכר הוריו ומשפחתו אשר ניספו בשואה, כך מרגיש סבא כי יש לו אתר זיכרון אישי משלו בו יכול הוא להתייחד עם יקיריו אשר אינם עוד בכל עת שבה הוא חפץ, בימי הזיכרון הפרטיים שלו. כעת ברצוני לבחון כיצד היעבר סיפורו של סבא והזיכרון לאימי כדור שני.

2.2: העברת הסיפור לדור השני: חיה רז – ביתו של יחושוע כהן [אמי]:

אימי חיה רז נולדה בתאריך 3/9/53. אימי מספרת כי גדלה בבית חם ואוהב, אווירת עצב לא הורגשה באופן בולט, עקב רצונו של סבא לחסוך מילדיו את החיים בצל הזיכרון והעצב, ולמרות זאת סיפור הישרדותו והינצלותו של אביה היו ידועים וגלויים בביתם. היא טוענת כי אביה הדגיש את הצד החזק האקטיבי וה"טרמלי" שבו. נושא זה בא לידי ביטוי בכך שתמיד דאג לכך שלא יתער דבר לילדיו גם אם הדבר הצריך שעות עבודה נוספות, נוסף לכך שאף תמיד לעזור למכרו ולבדר את הקרובים אליו.

הנחלת הזיכרון מצייתת אמא, נעשתה בדרכים רבות לא בכוונה תחילה אלא בתת-המודע. ראשית היתה מודעת אמא כי היא קרויה על שם סבתה אימו של אביה שנספתה שנית בימי השואה היו מקשיבים יחדיו לרדיו בכדי להאזין לסיפורי הניצולים. גרות זיכרון חודלקו בבית ביום השואה ובתאריך שביעי לאוגוסט – היום שבו נלקחה אימו של סבא למחנה ההשמדה בלז'ה. דוגמא חדה אשר מיד עלתה בזיכרונה של אימי להנצחת הזיכרון הינו נושא "המדור לחיפוש קרובים" אימי מספרת כי בכל יום שודרו ברדיו שמות ניצולים המחפשים את קרוביהם וסבא תמיד תהה לגבי גורלה של ללה אחותו הגדולה והיה בו רצון עז לחפשה משום שהייתה בו תקווה קטנה מאוד כי היא נותרה בחיים. לפי בקשת סבא שלחה אמא מכתבים רבים ל"יד ושם" עבור המדור לחיפוש קרובים ורק בשנים האחרונות החל להבין כי היא איננה בחיים והחל להשלים עם עובדה זו. לאימי לא זכור מתי לראשונה התוודעה לסיפורו של אביה אך הסיפור היה ידוע לה אמנם בחלקים אך את אפקט האקטביות הבינה מיד אמנם דיבר סבא על גלגוליו, אך אמא טוענת כי עקב הפתיחות בתקשורת אשר תחלה לספר את סיפורי הניצולים נפתח סבא יותר בפניהם, נוסף לכך מצייתת אמא כי עם גדילתם של הנכדים גם כן הפך סבא להיות פתוח בסיפוריו. אמא זוכרת שהיו ימים בהם סבא היה נסגר בתוך עצמו ואמה היתה מבקשת מהילדים לא להפריע לאביהם משום ש: "אבא עצוב היום". לאור הדרכים השונות בהם הועבר הזיכרון טוענת אימי כי בשנות ילדותה ובגרותה השואה היתה חלק בלתי נפרד מחייה והיא חוזרת פעמים רבות על הטענה "אנחנו גדלנו לתוך זה", לא היתה קיימת הפרדה בין הזיכרון לבין החיים הרגילים בבית אלא הזיכרון תמיד ריחף באוויר. אמא מעידה כי סבא הוא אדם מאוד הישגי ושאף תמיד להצליח והמוטו עליו חזר פעמים רבות הוא שבכדי להשיג דבר מה עליך להשיג זאת בכוחות עצמך ובנוסף הדגיש להם את חשיבות הלמידה משום שלימודיו נקטעו הרגיש צורך לפצות את ילדיו על כך. מוטו זה כיוון אותה לאמביציה אישית חזקה ביותר משום כך אמא טוענת כי חינוכו ואופיו של אביה השפיע רבות על חייה. אמביציה זו התבטאה בהצטיינותה הלימודית בתיכון ואף בסמינר בית הכרם למורים ובכך שכיום אימי הנה מנהלת ב"ס יסודי בעיר. בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים מצייתת אמא כי היתה אווירת ניצחון אופורית המדגישה את היותנו עם חזק ואילו לאחר מלחמת יום הכיפורים התערערה גישה זו והורגש האובדן באוויר, אבי לחם במלחמה זו ושנה לאחר תום המלחמה הם נישאו.

אימא מתארת את השינוי שהחל בסבא בנקודה שבה חלתה סבתי היא טוענת כי ניתן היה להבחין בהתקפי זעם פתאומיים ובלתי מובנים התקפי רגז ובכי.

כיום בתוקף תפקידה כמנהלת בייס ואם לארבעה ילדים ההתמודדות עם הזיכרון קשה לה יותר מבעבר. מתוקף תפקידה מנסה אמא להנחיל את הזיכרון בטקסים רבים בשיחות אודות הנושא ובפיתוח מודעות בקרב תלמידיה אימי רואה בפעילות זו מעין שליחות סמויה באופן מתון ובחלטה לא בהקצנה. היא מאשרת את העובדה כי לדעתה השואה מהווה כיום גורם מלכד בעם היא רואה בכך גורם חיובי וטוענת כדיברי יגאל אלון ש"אומה שלא מכירה את עברה אין לה הווה ועתידה לוט בערפלי". אמא נרתעת מהנסיעה לפולין היא לא רואה תועלת רבה בראיית מחנות המוות היא טוענת שאם המסע היה לעירות יהודיות ולמרכזים יהודיים לפני המלחמה היתה מוכנה לנסוע.

עד עתה סיפרתי את סיפורי של סבא יהושע והתפתחות זכרונות האיש שלו של אימי כעת ברצוני לתאר את הרצף ההיסטורי של התפתחות זיכרון השואה בחברה הישראלית עפ"י מספר חוקרים. לאחר שאתאר רצף זה בחתום לחוקרים השונים, אבדוק היכן משיק סיפור משפחתי ובעיקר של סבי להתפתחות הזיכרון הכללי בחברה הישראלית.

3.3 : התפתחות זיכרון השואה והזהרות הלאומית בחברה הישראלית עפ"י חוקרים שונים :

השואה מהווה מקור רב לכתיבה ולהבעת דעות בישראל ובעולם. לאחרונה עומדת השואה במרכז ויכוחים רבים שבבסיסם שאלות מהותיות אשר התפתחו בחברה הישראלית. בעבודה זו אתרכו בנושא השואה בעיקר מהפן של הזיכרון. במסגרת הקורס נגענו בחוקרים רבים ובדעותיהם השונות, כדוגמת בן ציון דינור, אשר טוען כי החידוש בשואה הינה הטוטליות ומימדיה השואה מדומה בעיניו לבערה גדולה אשר טאירה את מחשבי ההיסטוריה היהודית אך קשה להביט עליה ישירות. היהודים מדומים בעיני לגיבורים טראגיים אשר תמיד מועדים לחורבן³. נושא אשר נידון בקורס והיווה את אחת משאלותיו הגדולות היון הסיבתיות ההיסטורית בין המדינה לשואה, אביתר פריזל במאמרו "שואה ותקומה – סיסמה או קשרים ריאליים היסטוריים" טוען כי אין כל קשר בין השואה למדינה ומדינת ישראל היתה קמה גם ללא השואה השאלה עצמה אף נראית לו ככל לא רלוונטית, הקשר לדעתו בין השואה למדינת ישראל נוצר ע"י ההיסטוריונים⁴. לעומתו עידית זרטל טוענת כי אכן ישנו קשר בין הקמת המדינה לשואה אך קשר זה הינו קשר מניפולטיבי בו משתמשים בניצולים בכדי לבצע את התקומה קשר זה נראה בעיניה מעוות⁵. לעומת השניים הללו מוצא יהודה באואר את שביל הזהב בין שתי דעות קיצוניות אלה וטוען כי אין קשר ישיר ומובהק בין השואה להקמת המדינה, אלא הקשר תלוי בשני הגורמים תשתית ציונית חשובה ובנוסף ישנה חשיבות גם לשואה שהיוותה גורם לא פחות חשוב להקמת המדינה. שני הגורמים חשובים במידה שווה ולא ניתן לנתק בין השניים⁶.

כעת ברצוני להרחיב לגבי דעותיהם של חוקרים שונים בדבר התפתחות הזיכרון והזהרות הלאומית בחברה הישראלית. הבולטים מבין החוקרים הללו אותם ראיתי לנכון לציין הם חנה יבולטקה, יוסף גורני ואליעזר שביד.

³ בן-ציון דינור, "גלויות וחורבן", דורות ורשומות, ירושלים, 1978, עמודים

⁴ א. פריזל "שואה ותקומה – סיסמה או קשרים היסטוריים ריאליים", בתוך י. גוסמן (עורך) תמונות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה, ירושלים, 1996, עמודים 495-502.

⁵ זרטל, "אחרית דבר", מתוך חזקם של יהודים ת"א, 1996, עמודים: 489-501

⁶ באואר "השפעת השואה על הקמת מדינת ישראל", בתוך י. גוסמן (עורך) תמונות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה, ירושלים, 1996, עמודים: 503-510.

באופן עקרוני ניתן לחלק את הרצף ההיסטורי של התפתחות הזיכרון לשני קטבים חדים. קצה אחד הינו משנת 1945 ועד שנות ה-60 כאשר מאמצע השנים הללו חלה תפנית בעקבות משפט אייכמן, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, ובעקבות האירועים הללו ישנו מעבר ממלחמת יום כיפור ועד ימינו אנו לתקופה שונה מקודמתה. ההבדל בין התקופות יוסבר לעיל.

תקופת אי התמודדות 1945-1961-7

את התקופה הראשונה שהיא בין 1945 ועד משפט אייכמן ניתן להגדיר כתקופת "אי התמודדות"⁷ **חנה יבלונקה**: במאמרה "מכאן לטבח לצאן קדושים" טוענת כי בשנותיה הראשונות למדינה היתה התחברות לסיפורי הגבורה של הניצולים בלבד ולא לסיפורי הקורבנות ואף היתה מגמה מסוימת אשר פיתחה אשמה בניצולים על כך שניצלו. חנה מתנגדת בחריפות למושג השמדת עם וטוענת כי "גזקים משמידים בני אדם רוצחים". התייחסות לנרצחים כמושמידים גוזלת לדעתה את כבודם ואת ממד אנושיותם. היא טוענת כי לשואה במחשבה הציבורית אין משמעות מכרעת בתקופה זו משום שבשנים הללו הייתה התייחסות בעיקר למאבק על עצמאות המדינה, ואילו השואה מתפקדת כמצב שיש להימנע מלשוב אליו, תקופה אשר מוצגת על דרך השלילה, לדוגמא: "יש להילחם בכדי שלא נשוב להיות קורבנות ללא יכולת הגנה", השואה בעצם לימדה את האנשים כיצד לא להתנהג: לא להיכנע, להדגיש את האקטיביות ואת הלחימה. חנה מוסיפה כי לא היה ידוע רבות אודות השואה והנעשה שם אך גם המעט אשר היה ידוע הוצג בצורה שלילית ושיפוטית, אי לכך עמידה רוחנית וגבורה נפשית לא נחשבה עבור תושבי הארץ כגבורה, אלא עמידה עם נשק מול אויב היתה העמידה היחידה שזכתה להערכה בין תושבי הישוב. גם מנהיגי בישוב לא העריכו וחתייחסו כראוי לניצולים פרט לנתן אלתרמן ואורי צבי גרינברג אשר גישותיהם היו בעלות מורכבות יותר מחבריהם ופחות חד משמעיות. חנה טוענת כי בתקופה זו הייתה קיימת הדחקה של משמעות הרצח גם בקרב הניצולים עצמם. דוגמא מובהקת לכך הינו המדור לחיפוש קרובים, העובדה כי אדם מחפש את קרוביו ומקווה שהם עדיין בחיים מעיד על הדחקה רעיון הרצח ומשמעות מותם של קרוביהם. אי לכך הדעה הרווחת בקרב מנהיגי ותושבי המדינה היא שהתרכזות בעשייה הלאומית ובחקמת המדינה תעניק לדעתם משמעות למוות של הנרצחים, במילים אחרות הם רצו להוכיח שאחיהם לא נרצחו לשווא אלא למען מטרה עילאית והיא הקמת מדינה ליהודים אי לכך ניתנה חשיבות גדולה מאוד להירתמות למשימות לאומיות של בניית הארץ ושמירתה, הרתמות זו הדחיקה לפינה את הניצולים ומועקותיהם האישיות גם בקרב הניצולים היתה הרתמות מלאה לבניין הארץ והרתמות אשר הדחיקה וסילקה את הזיכרון והשאלות שבבגד זה נראו מיותרות וחסרות חשיבות, מדינת ישראל היוותה בתקופה זו תשובה לניצולים. החברה בארץ דרשה מהניצולים נורמות התנהגות כלל לא הגיוניות. אם כן חנה מסכמת כי החשיבה הרווחת לגבי השואה בתקופת קום המדינה הינה חשיבה נעדרת ידע מלאות סטריאוטיפים שמקורה בחוסר ידע המתבטאת בכך שכאשר דובר אודות השואה נעשה הדבר במספרים המדגישים התייחסות קולקטיבית לניצולים כמקשה אחת ולא בהתייחסות ייחודית לניצולים כבני אדם בעלי סיפור ייחודי משלהם. יבלונקה מדגישה כי השואה נתפסה במושגים כלליים אסון נוראי שקרה שם וישאר שם והאנשים שחזרו משם אמורים להשתלב מהר מאוד באורח החיים במדינה. הכל היה משועבד למדינה לא היה זמן לבכות ולחשוב אלא להביט קדימה לשאוב את כל הכוחות לבנות מדינה גבורתם הרוחנית של הניצולים לא נחשבה גבורה אלא רק

⁷ ד"ר עופר טייף בהרצאתו בקורס "ידכון השואה והתפתחות הזהות הלאומית בישראל".

גבורה פיזית עם נשק נחשבה לחימה שניתן ליחסה כגבורה נוסף לכך היחס לחיילי גח"ל היה מתנשא ניצול שואה שנלחם נחשב לאדם שהוענקה לו זכות גדולה להילחם ולכן לפי נקודת מבט זו אמור להיות חייל הגח"ל אסיר תודה על הזכות לחילחם. למרות ביקורתה של חנה יבלונקה על הנעשה בשנות ה-40 וה-50 היא מבינה ומקבלת את התהליך משום שהיא טוענת שעיקר האתגר של המדינה היה להביט קדימה ולפעול ואם הדברים לא היו נעשים כך המדינה לא הייתה לדעתה מחזיקה מעמד. השינוי בתודעה ובמחשבה הציבורית בנוגע לשואה החל לדעתה במשפט אייכמן – שנות השישים.⁶

יוסף גורני במאמרו: "אתוס השואה והמדינה והשפעתה על דמותו של העם היהודי בימינו" מביא בפניו בפתח מאמרו את הטענה כי מדינת ישראל והשואה קשורות זו לזו במשמעויות שונות ושני האירועים הללו עיצבו לדעתו את דמותו הקיבוצית של העם היהודי ושניהם מציינים ומסמלים את השבר הקיומי ואת המפנה הלאומי. בהמשך הוא מתייחס לשני ניגודים ברצף ההיסטורי של התפתחות זיכרון השואה בחברה הישראלית האחד מהווה מצב שבו קיים ניגוד מוחלט בין שואה לתקומה ואילו בקצה השני קיים מצב שבו אין ניגוד מוחלט בין שואה לתקומה רצף זה יתבהר בהמשך. לדעת גורני ישנו קשר בלתי ניפרד בין שואה לתקומה משום שלדעתו לא ניתן להבין את השואה ללא התקומה וההפך. הרצף ההיסטורי של גורני מתחיל בשנות

ה-40,50,60 עד מלחמת ששת הימים) בהרצאתו של ד"ר שיף שבקורס זיכרון השואה נאמר כי בתקופה זו ניתן לדמות את התקומה כמעלה אל ההר כאשר פסגת ההר הינה הניצחון שלאחר מלחמת ששת הימים וישנה הנחה הרווחת בקרב החברה כי תקומה זו מהווה ניגוד מוחלט ופתרון לשואה. לאחר מכן מתאר גורני תהליכים שונים שקרו ובשל כך המדינה כבר אינה מהווה ניגוד מוחלט לשואה ואין ניגוד מוחלט בין תקומה לשואה. בדומה לחנה יבלונקה הוא טוען כי יהודי ארץ ישראל והתפוצות כמהו בשנים הראשונות של המדינה למיתוס הגבורה, הם החשיבו את השואה כהשפלה חדה של העם היהודי ולכן התעלמו מתחושה זו וכמהו למיתוס הגבורה ההיסטורית והלחימה, אשר הוענק באמצעות המאבק להקמת מדינת ישראל. ניצחון המלחמה והקמת המדינה סיפקו את מיתוס הגבורה והחוזק. הפגנת יכולת צבאית ומדינית זו בנתה בעם תדמית כוח אשר על כל ערכיה ומשמעותה המיתית מהווה חלק מדמותו של העם היהודי עד ימינו אנו. גורני בדומה ליבלונקה מוסיף כי המדינה בתקופה זו נתפסה כהישג אדיר וכפתרון הטוטלי המוחלט לשואה – התשובה המוחלטת לאסון. כולם היו עסוקים בלהוכיח לעצמם שהעפילו לראש הפסגה ואין ביכולתם לראות את השואה. תחושת הניצחון והאופוריה נמשכת ומגיעה לשיאה במלחמת ששת הימים ונשברת לדעתו במלחמת יום כיפור.⁷

אליעזר שביד במאמרו: "העם היהודי 50 שנה אחרי השואה" יוצר גם הוא בדומה לגורני רצף היסטורי של התפתחות זיכרון השואה אך מנקודת מבט שונה מהרצף ההיסטורי של גורני משום שהרצף ההיסטורי של שביד הוא מקצה אחד של רצון להבדלות ולנורמליזציה לבין קצה שני של חוסר רצון להבדלות ולהוכחת הנורמליות. הקצה האחד הוא בין השנים 61 – 45 השנים הראשונות של המדינה אשר בהם היה רצון להבדלות ולנורמליזציה, כלומר שבשנים הללו היה רצון להוכיח לעולם שהעם היהודי הינו עם ככל העמים ורצון להוכיח כי אנחנו בני – אדם למרות

⁶ חנה יבלונקה, "סכאן לסבא לצאן קדושים", בתוך: י. הדני-רמזי (עורכת) **עשרים וחמש**, ת"א, 1994.

⁷ יוסף גורני, "אתוס השואה והמדינה והשפעתו על דמותו של העם היהודי בימינו" בתוך: י. גושמן (עורך) **תמונות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה**, ירושלים, 1996, עמודים: 382-373.

שהיטלר דימה אותו לחיות ולתת אדם. שבייד במאמרו מגדיר את הנורמליזציה אליה שאפה התנועה הציונית כ"הסתגלות מרבית להיערכות הסוציאקונומית, התרבותית והמוליטית של המודרנה, והגדרת הזהות הייחודית בהתאמה לדפטי הזהות האוניברסלים המקובלים בסביבתם". שבייד מציין כי בשנים הראשונות למדינה היה קיים עימות שקול בין החובה להתמודד עם השואה לבין הרצון להדחיק את הזיכרון ולהמשיך הלאה. הוא נוגע מעט בבעיות העדתיות של קיבוץ הגלויות שנוצר בארץ וטוען כי השינויים חוללו "מלחמת תרבות" מתמשכת ובעייתית שהשפיעה הלאה על עיצוב המדינה.

לאור הנאמר לעיל את התקופה שבין 67 - 45 ניתן להגדיר לפי החוקרים כתקופת אי - התמודדות המאופיינת באמצעותם כהתמודדות סלקטיבית של זיכרון מסוים של הגבורה וההישרדות, הבלטת איי התקומה והמאבק, הכחשת הזוועות וההתעלמות מהנושא גורני ויבלונקה לעומת שבייד מדגישים יותר את נקודת חשיבות המדינה אך שבייד מתייחס לכך כאשר הוא מסביר את הצורך לנורמליות עם קום המדינה ושנים רבות אח"כ צורך זה גורם להדחקה ולהכחשה. היה קיים יחס רב של שיפוטיות לניצולים "למה לא נלחמם" "וכי למה צעדנו כצאן לטבח", וכפי שיבלונקה מציינת ישנה התייחסות לניצולים כמקשה אחת ולא באופן אישי, כל מקרה לגופו.¹⁰

תקופת התפנית:

התפנית אשר חלה בהתייחסות הציבורי לשואה מוגדרת ע"י החוקרים בנקודות מעט שונות. חנה יבלונקה רואה את נקודת השינוי במשפט אייכמן בשנת 1961. היא טוענת כי מאירוע זה נפרצה "דממת הארכיונים", וניתנה לניצולים היכולת לספר האת סיפורם האישי הייחודי להם. תהליך זיכרון השואה הפך לתהליך אישי פתוח אנשים החלו להבין שבדיק כמו שאסון זה קרה לשכן שלך או לתברך לעבודה הוא היה יכול לקרות לך! הניצולים אינם עוד נטע זר מהפלטת האחרת אלא השכן ממול או החנווני מהמכולת. אי לכך לראשונה ניתן היה להתייחס לניצולי השואה כבני אדם ולא להדחיק את העלאת הנושא לסדר היום. יבלונקה מדגישה כי משפט אייכמן ישנו מעבר מזיכרון קולקטיבי לזיכרון פרטי אינדיבידואלי. פתאום הופכים המספרים לפנים ושמות אשר מדברים וכך בעצם נתן המשפט קול לניצולים ופתח להזדהות עימם משום שכעת עומדים הניצולים בצד הנכון והחברה לראשונה נפתחת להאזין לסיפוריהם, מהדהדת זו טוענת חנה, מתחיל תהליך אשר מוביל את ניצולי השואה לראשונה למרכז הערכי של החברה. עקב זאת נוצר מצב שבו ישנו טדק בחומת ההתנכרות לגולה. יבלונקה מדגישה כי משפט אייכמן יצר מעבר מתמונה פשטנית של השואה כאסון שיש להתגבר עליו ולנהוג אחריו באופן רגיל, לבין תמונה מורכבת של השואה אשר מבחירה כי הנושא אינו פשוט כלל וכי לשואה אין הסבר. חנה ממשיכה ברצף ההיסטורי וטוענת כי לאחר משפט אייכמן ישנה תקופת דגירה בת 3-4 שנים שבה מפנימים תושבי המדינה את סיטואציות השואה ואת סיפורי הזוועה ותקופת דגירה זו מתפרצת בתקופת ההמתנה שלפני מלחמת ששת הימים משום שתקופה זו בה הייתה מצויה המדינה בסכנת הכחדות העלתה אסוציאציות לתקופת השואה אפילו בקרב ילידי הארץ אשר לא חוו זאת מעולם, כאן נראת לראשונה הזדהות החיילים עם הגולה הזדהות אשר לא הייתה קיימת ללא התודעה הציבורית אותה יצר משפט אייכמן, לאור ההזדהות בתקופת ההמתנה ניתן היה להבחין כי אפילו עבור ה"צברים" הפכה השואה לאירוע היסטורי משמעותי ביותר בהקמת המדינה. השואה זו בתקופת ההמתנה נראית בעיני יבלונקה וועדת וחסרת כל פרופורציות

¹⁰ אליעזר שבייד, "העם היהודי המישים שנה אחרי השואה", יד ושם 1996, עמ' 20-21.

שהיטלר דימה אותו להיות ולתת אדם. שביד במאמרו מגדיר את הנורמליזציה אליה שאפה התנועה הציונית כ: "הסתגלות מרבית להיערכות הסוציאקונומית, התרבותית והפוליטית של המודרנה, והגדרת הזהות הייחודית בהתאמה לדפוסי הזהות האוניברסליים המקובלים בסביבתם". שביד מציין כי בשנים הראשונות למדינה היה קיים עימות שקול בין החובה להתמודד עם השואה לבין הרצון להדחיק את הזיכרון ולהמשיך הלאה. הוא נגוע מעט בבעיות העדתיות של קיבוץ הגלויות שנוצר בארץ וטוען כי השינויים חוללו "מלחמת תרבות" מתמשכת ובעייתית שהשפיעה הלאה על עיצוב המדינה.

לאור הטאמר לעיל את התקופה שבין 45 – 67 ניתן להגדיר לפי החוקרים כתקופת אי – התמודדות המאופיינת באמצעותם כהתמודדות סלקטיבית של זיכרון מסוים של הנבירה וההישרדות, הבלטת א"י התקומה והמאבק, הכחשת הזוועות וההתעלמות מהנושא גורני ויבלונקה לעומת שביד מדגישים יותר את נקודת השיבת המדינה אך שביד מתייחס לכך כאשר הוא מסביר את הצורך לנורמליות עם קום המדינה ושנים רבות אח"כ צורך זה נרמס להדחקה ולהכחשה. היה קיים יחס רב של שיפוטיות לניצולים "למה לא נלחמתם" "וכי למה צעדתם כצאן לטבח", וכפי שיבלונקה מציינת ישנה התייחסות לניצולים כמקשה אחת ולא באופן אישי, כל מקרה לגופו.¹⁰

תקופת התפנית:

התפנית אשר חלה בהתייחסות הציבורי לשואה מוגדרת ע"י החוקרים בנקודות מעט שונות. חנה יבלונקה רואה את נקודת השינוי במשפט אייכמן בשנת 1961. היא טוענת כי מאירוע זה נפרצה "דממת הארכיונים", וניתנה לניצולים היכולת לספר האת סיפורם האישי הייחודי להם. תהליך זיכרון השואה הפך לתהליך אישי פתאום אנשים החלו להבין שבדיק כמו שאסון זה קרה לשך שלך או לחברך לעבודה הוא היה יכול לקרות לך! הניצולים אינם עוד נטע זר מהפלנטה האחרת אלא השכן ממול או החנוני מהמכולת. אי לכך לראשונה ניתן היה להתייחס לניצולי השואה כבני אדם ולא להדחיק את העלאת הנושא לסדר היום. יבלונקה מדגישה כי משפט אייכמן ישנו מעבר מזיכרון קולקטיבי לזיכרון פרטי אינדיבידואלי. פתאום הופכים המספרים לפנים ושמות אשר מדברים וכך בעצם נתן המשפט קול לניצולים ופתח להזדהות עימם משום שכעת עומדים הניצולים בצד הנכון והחברה לראשונה נפתחת להאזין לסיפוריהם, מהזדהות זו טוענת חנה, מתחיל תהליך אשר מוביל את ניצולי השואה לראשונה למרכז הערכי של החברה. עקב זאת נוצר מצב שבו ישנו סדק בחומת ההתנכרות לגולה. יבלונקה מדגישה כי משפט אייכמן יצר מעבר מתמונה פשטנית של השואה כאסון שיש להתגבר עליו ולנהוג אחריו באופן רגיל, לבין תמונה מורכבת של השואה אשר מבהירה כי הנושא אינו פשוט כלל וכי לשואה אין הסבר. חנה ממשיכה ברצף ההיסטורי וטוענת כי לאחר משפט אייכמן ישנה תקופת דגירה בת 3-4 שנים שבה מפנימים תושבי המדינה את סיטואציות השואה ואת סיפורי הזוועה תקופת דגירה זו מתפרצת בתקופת ההמתנה שלפני מלחמת ששת הימים משום שתקופה זו בה הייתה מצויה המדינה בסכנת הכחדות העלתה אסוציאציות לתקופת השואה אפילו בקרב ילדי הארץ אשר לא חוו זאת מעולם, כאן נראת לראשונה הזדהות החיילים עם הגולה הזדהות אשר לא היתה קיימת ללא התודעה הציבורית אותה יצר משפט אייכמן, לאור ההזדהות בתקופת ההמתנה ניתן היה להבחין כי אפילו עבור ה"צברים" הפכה השואה לאירוע היסטורי משמעותי ביותר בהקמת המדינה. השואה זו בתקופת ההמתנה נראית בעיני יבלונקה זוועתית וחסרת כל פרופורציות

¹⁰ אליעזר שביד, "העם היהודי חמישים שנה אחרי השואה", יד ושם, 1996, עמודים 20-21.

משום שלדעתה היתה מלחמת ששת הימים מלחמת "יש ברירה" לעומת המלחמה ב-1948 אשר היתה מלחמת קיום - מלחמת אין ברירה.

ניצחון במלחמת ששת הימים הוכיח לעם כי במקרה זה יש לנו מדינה ולא סיימנו באושוויץ משום שיש לנו כוח צבאי. מתחיל להתפתח תהליך אשר מדגיש את התקומה כתשובה חותכת לשואה. יבלונקה מדגישה כי הדור אשר גדל בתקופת משפט אייכמן וששת הימים מפתח תיאוריה שבה העם היהודי הינו חסר אוגים ורק כוח צבאי ומדינה הינם הפתרון היחידי לשואה. יבלונקה טוענת שמחשבה זו גורמת לכך שבאופן פרדוקסלי התקומה משולבת בשואה. ההשוואה לשואה גרמה לכך שהופכים את השואה לחלק מהויותינו היומיומית המונעת מאתנו כל תהליך של נורמליזציה. בתהליך זה בעצם נוצר שימוש מניפולטיבי בשואה אשר נמשך עד היום. השימוש המניפולטיבי מתבטא בהצדקת קיום מדינת ישראל על רקע השואה, בהזדהות כפייתית עם חידלון השואה והנרצחים. בשימוש בביטויים פוליטיים דמגוגים עם מושגים מהשואה בכדי לסחוף את האוזן ולעיתים לזעזוע לדוגמא: "החזרה לגבולות אושוויץ" או "אשכנזי" [נושא זה יפורט בהמשך]. שימוש מניפולטיבי זה נעשה לפי יבלונקה גם ע"י תנועת החירות אשר מנהיגה המנוח מר מנחם בגין השתמש רבות בשואה למטרות פוליטיות ועיוות את כל נושא. היא טוענת ש *יחזרות הפכה את השואה למכלול של מיתוסים, אטוציאציות, למקור לשפה חדשה ולמוקד ומרכיב בזהות הלאומית הקולקטיבית, שיש בה כדי להסביר מחוותו של טוב ורע, מותר ואסור*.¹¹ נוסף לכך היא טוענת כי גישה זו שהיתה זניחה בקום המדינה הפכה לגישה הרווחת והשלטת לגבי השואה כיום במדינת ישראל.

לאור מלחמת ששת הימים היא מעלה טענה כי משפט אייכמן היווה תפנית היחס לניצולי השואה והעלה את חשיבותם אך גם היווה זרז להפיכת השואה לנושא המרכזי בזהותו של הישראלי והיהודי. בשנת 1973 פרצה מלחמת יום כיפור. במלחמה זו ישנה הרגשה של פחד והשמדה ואז ישנה אכזבה מהתקומה ובעיקר, ישנה אכזבה מכך שהמדינה אינה יכולה להוות פתרון לכול כפי שהאמין בלהט הדור הצעיר לאחר ניצחון 1967.

מלחמת יום כיפור הדגישה כי השואה לא הסתיימה ואנחנו בסכנת קיום מתמדת. בנקודה זו מסתיימת תקופת התפנית ביחס לשואה עפ"י חנה יבלונקה אשר החלה במשפט אייכמן ב-1961 ומסתיימת ב-1973 במלחמת יום כיפור.¹²

יוסף גורני טוען כי עצם קיומה של המדינה תרם לשינוי דמותה של החברה היהודית ובגיבוש המדינה כישות לאומית קולקטיבית הדוגמא אותה מביא גורני בכדי להוכיח טענה זו הינה תגובתם של יהודי ארה"ב על אירועי 1967. הוא מצוין כי בתקופת ההמתנה אחז מתח רב בקרב יהודי התפוצות משום שחששו לגורל המדינה ואילו לאחר הניצחון אחזה בהם שימחה רבה אשר העמידה את מדינת ישראל במרכז תודעת הקיום הקיבוצי בקרב המוני העם היהודי. גורני מביא את דעתם של סוציולוגים רבים אשר טוענים שלאחר מלחמת ששת הימים נוצרה בקרב יהודי ארה"ב "דת אזרחית" שהיא הדאגה למדינת ישראל והזדהות הכמעט טוטלית עמה. תופעה אשר בלטה בעיקר בקרב חוגים קיצוניים.

גורני רואה לנכון לציין כי הנושא אשר עמד מאחורי ההזדהות של יהודי ארה"ב עם מדינת ישראל הינו לקח השואה הסיסמה "לא עוד" שהייתה רווחת בקרב משכילי הקהילה. אם כן ניתן לאור

¹¹ יבלונקה (לעיל הערה 7) עמ' 255

¹² ראה לעיל הערה 7

הנאמר בהרצאתו של ד"ר שיף ולאור הנאמר במאמרו של גורני ניתן להסיק כי במלחמת ששת הימים נתפסה השואה כאנטיתזה לתקומה ושיאה של התקומה היה בניצחון של מלחמת ששת הימים. בתקופה זו השואה נתפסת באורח שלילי ומנוגד לתקומה ולניצחון. לאור הנחה זו משנת 1967-1980 המדינה ניצבת במרכז התודעה היהודית הקיבוצית תקופה זו מכונה על ידי גורני כתקופה המדינתית או ה"ממלכתית". לאור זאת היוותה מלחמת יום כיפור נקודת משבר יציגית ביותר. גורני רואה בנקודה זו נקודת מפנה ושבר.¹³

שבייד בדומה ליבלונקה מזהה את התפנית ביחס השונה לשואה במשפט אייכמן. הוא טוען כי ההתמודדות הראשונה בציבור עם זיכרון השואה, התמודדות זו העלתה לראשונה את שאלת המשך מחויבותו של הדור הצעיר של המדינה למפעל הציוני הנבנה כאן. לכידתו של אייכמן מהווה לטענת שבייד הבלטת הקוממיות והאקטיביות למול חורבן השואה, הקוממיות נוצרה מתוך הרצון לנקום.

במלחמת ששת הימים רואה שבייד את שיא ההתמודדות הציבורית מול השואה היתה בתקופת ההמתנה שלפני מלחמת ששת הימים. שבייד טוען מפורשות כי "דומה אמא כי אחרי מלחמת ששת הימים הופנמה תודעת המשמעות הציונית של הקמת המדינה על רקע השואה בחברה הישראלית והיא התגבשה במיתוס מכון של זהות משותפת אחדות ואחריות הדדית כלל יהודית".¹⁴ השינוי מתבטא בתוכניות הלימודים כאשר המוקד הופך להנחלת זיכרון השואה על פני תולדות הציונות ומדינת ישראל. במלחמת יום כיפור רואה שבייד מפלה קשה, וטוען כי מלחמה זו מהווה "כישלון צורב" אשר גרם לצעירים רבים לערוך חשבון נפש קשה לגבי המפעל הציוני. שבייד מתאר מספר תוצאות למלחמה זו: הראשונה הינה תמורה חדה ובלבול בהגדרת היעדים של התבונה הישראלית שנית בדומה לגורני רואה שבייד במלחמה את שבר המיתוס של הקשר בין חורבן לתקומה וכניסה לתוך מערבולת מסוחררת עד ימינו אנו. תוצאה נוספת בה מבחין שבייד הינה התגברותה של מרכזיות זיכרון השואה בעיצוב תודעת הזהות היהודית. לדעת שבייד נוצר פרדוקס אירוני בכך שדווקא הכישלון המלחמתי ביום כיפור אשר עירער את בטחונו של העם במפעל הציוני גרם להרגשה בקרב רבים בעם כי הנה עם ישראל מתקרבת בכך להשלמת יעדי הנורמליזציה, הנה אנו מתקרבים להיות עם נורמלי רגיל ככל הגויים אשר גם הם חווים לעיתים כישלונות.¹⁵

תקופת ההתמודדות: המצב כיום: תקופה זו מאופיינת כתקופה שבה קיימת התמודדות עם הזיכרון ועם נושא השואה. עמידה רוחנית לכל סוגיה מקבלת בתקופה זו הכרה ואף הערכה. מתוך שיעור של ד"ר עופר שיף הוסק כי התמודדות זו הינה פלורליסטית ומגוונת. להלן דעת החוקרים אודות תקופה זו.

יבלונקה טוענת כי כיום ישנה חזרה לשואה ע"י כך שהשואה נראית כחוויה אשר ניתן להזדהות ולהתחבר אליה, חנה שוללת גישה זו משום שזה מונע מאתנו להביט קדימה לעתיד אלא גורם לנו לעומת העבר, להזדהות יתר על המידה עם הנשוא ובכך מנסים כיום להבין את המציאות העכשווית דרך השואה, כלומר, נוצר מצב שבו הזהות היהודית מתבססת על זיכרון השואה שהוא זיכרון העבר ולא ההווה. מצב זה שבו ישנו פחד תמידי מחורבן והסתכלות על העבר ולא אל העתיד, מהווה סכנה אמיתית להתפרצות וחוסר יציבות. אמנם יש להעריך את העובדה שהיחס לשואה השתנה מקום המדינה בכך שישנה הכרה בניצולים אך **אסור להעמיד את השואה כמרכיב**

¹³ ראה לעיל הערה 8

¹⁴ שבייד (ראה לעיל הערה 9) עמ' 9

¹⁵ ראה לעיל הערה 9

מרכזי בזהותו של הישראלי והיהודי אלא עלינו לזכור את הנרצחים ע"י זיכרון החיים אשר התקיימו בגולה לפני שנת 1939, חיי תרבות ועשייה נפלאים יש לזכור את עולמם העשיר הגדול והפורח שהיו קיימים שם ולא את זיכרון מותם ודרכם האחרונה כפי שנעשה במשלחות למלין אשר גורמים להזעזקות ומסכנותינו ובאומללותנו לעומת הגויים הרשעים. יבלונקה יוצאת כנגד השימוש המניפולטיבי בשואה וכנגד מיקומה במרכז הוויתנו. לדעתה מנוצלת השואה כהוכחה מוצלחת לכך שאנו מסכנים וכקוצנוס לאומי המהווה הסכמה גם בקרב הגויים.¹⁶

איתמר שור ש במאמרו "השואה והקיום היהודי" מהווה חיוק לדבריה של יבלונקה בכך שטוען שאחזות על בסיס השואה המהווה עבר משותף של רדיפה ללא תכנים תרבותיים משותפים ומבט לעתיד אינה הגיונית.¹⁷

יוסף גורני הרואה ביום כיפור את נקודות המפנה ותחילת תקופת השינוי עד ימינו טוען כי החרדה בעת המלחמה ואיבוד הביטחון בקציני ואלופי צה"ל שעד עתה היו בתוקף של חצי אלפים גרם לניפוץ מיתוס הגבורה שנוצר עקב מלחמת ששת הימים. בדומה ליבלונקה מציין גורני כי לאחר מלחמת יום כיפור היחס למדינה השתנה והיא כבר אינה נתפסת כתשובה מוחלטת לשואה משום שהפחד שמדינת ישראל אינה מהווה מבצרו החזק ביותר של העם היהודי החל מכרסם בקרב יהודי העולם ובקרב היהודים תושבי המדינה. גורני טוען כי עקב הרגשת האובדן ביום כיפור נוצרה הזדהות עם פחד השואה ולכן משלב זה ישנה התחלה של תהליך דינמי שבו תודעת השואה עוברת להיות במרכז תשומת הלב היהודית הקיבוצית וכעת היא היוותה את גרעין "הדת האזרחית" לעומת תודעת המדינה שעד עתה הייתה קיימת במרכז בתודעתו וכעת נדחקה לשוליים. תופעה זו הפכה לתופעה עממית אשר החליפה תכנים בסמלים וביטוייה היו רבים כגון: פיתוח תוכניות לימוד, ריבוי מוזיאונים הקרנת הסדרה שואה אשר יצרה הדים רבים בפיתוח תודעת השואה. גורני מסביר במאמרו מספר סיבות לכך שהשואה תפסה את מקומה המרכזי של מדינת ישראל לחץ הסיבות: ראשית טוען גורני כי נוח יותר מבחינה פסיכולוגית להתחבר לשואה משום שהיא מיתולוגיה של העבר שאיננה מתפתחת, אין בה חשש של התנפצות מיתוסים והתאכזבות משאיפות וחלומות אשר פוגעות בגפשו של האדם ומונע ממנו כל הינע להמשיך הלאה דבר אשר מתרחש פעמים רבות בחיים המדיניים בקשיי היום יום של המדינה, אי לכך השואה הינה מיתולוגיה של העבר ללא חווה והמשך שינפץ מיתוסים ויגרס אכזבות. סיבה שניה אותה מציין גורני הינה העובדה כי ליוצאי ארצות האיסלאם קל יותר להזדהות עם המסורת הדתית ועם זיכרון השואה כטרגדיה כלל יהודית מאחדת מאשר עם האידאולוגיה הציונית שמקורה באידאולוגיה "אשכנזית" הזרה ומנוכרת אליהם. סיבה נוספת המובאת במאמר מתייחסת לנוער היהודי אשר מתאכזב פעמים רבות מסדרי החיים הדמוקרטים קל יותר להתחבר למשמעות הקיום האומי של השואה בכך שיקרו במחנות ההשמדה, ביקור זה יוצר בהם את הריגוש האמיתי לדעתם ומעניק להם חוויה רגשית עמוקה. לאור זאת טוען גורני כי כיום במדינת ישראל ובתפוצות נוצר מצב שבו גוברים רגשות האסון החובים בתוכם גילויי חוסר אונים לאומי כללי על גילויים של אקטיביות וחישגים קולקטיביים וכך בעצם נפגמת תודעת התקומה אשר בעבר היוותה ניגוד מוחלט לשואה וכיום איננה עוד, משום שההבדל ביניהן טושטש.

שביד: אשר רואה במלחמת יום כיפור "כישלון צורב" טוען כי כיום חמישים שנה לאחר השואה: "הפציעה אימא ההכרה שצריך לחפש מחדש את הפרמטרים לקיום הנרמלי של העם היהודי. על

¹⁶ ראה לעיל הערה 7.

¹⁷ איתמר שור, "השואה והקיום היהודי", תפוצות ישראל, ה-1 (1981), עמ' 47-56.

רקע מאפייניו המיוחדים ועל רקע התנאים שנוצרים בתרבות המערבית. חבר – מודרנית".¹⁸

לאחר מכן הוא טוען כי הפצעה כי יש לחזור ל"נורמליות האפשרית ברוח המודרניות כיום – ל"הווה מציאותי". ולא במובן ה"משיחי, אידיאולוגי חילוני אוטופי".¹⁹ זהו בעצם קצהו השני של הרצף ההיסטורי בו מצוי העם היהודי כיום והוא שאין רצון להוכיח "נורמליזציה", אלא ישנה כיום הכרה במושג נורמליות לא כגבורה [כפי שהיה נהוג בשנות החמישים] אלא הכרה בעובדה כי קורבנות השואה הינם בני אדם בדיוק כמוי וכמוך. הוא מעריך כי תהליך הרצון והשאיפה לנורמליזציה שהחל בקום המדינה קרב לקיצו!

לסיכום דבריו של שביד אצטט מדבריו "הגיע איפה הזמן להתאושש, להחלים, להתגבר על הרגשת בדידות-הקורבן שהשואה קיבעה בלבות היהודים בארץ ובתפוצות, ולפתוח במחלף היסטורי שימצה את הישגי התקופה שהתחילה אחרי השואה בכדי שהעם ישתלב כפי שהיט במציאות הבין לאומית כפי שהינה".²⁰ אם כך קורא שביד לעם היהודי להתאושש ולהחלים ממשקעי העבר. בסיכום מאמרו הוא מביע רצון זה תוך הסתייגות מסוימת שמא ההשתלבות בנורמליות העולמית תוביל לאובדן הזהות היהודית.

סיכום דיברי החוקרים:

שלושת החוקרים מדברים על תהליך מסוים אשר עבר על החברה הישראלית ביחס לזיכרון השואה. אצל כולם התהליך מתחיל בשנות ה-40 המאוחרות ומסתיים בימינו כאשר בתוך תקופה זו ישנה תקופת תפנית שבה חל שינוי ביחס לשואה בחברה הישראלית מקום המדינה ועד ימינו אנו, כולם טוענים שמשחו נשבר והשונה שהרי בעבר היתה המדינה במרכז התודעה היהודית וכולם נרתמו לעיצובה וכיום השואה תופסת מקום מרכזי בתודעת העם הרבה יותר מתודעת המדינה. החוקרים מצביעים על נקודות ציון שונות של תפנית זו: יבלונקה ושביד רואים את נקודת התפנית ביחס לשואה במשפט אייכמן בנקודה זו לפי יבלונקה "נפרצה דממת הארכיונים" ואילו גורני רואה בנקודת המפנה את מלחמת יום כיפור שבה נפץ מיתוס הגבורה והנאוה, גם יבלונקה ושביד מציינים את מלחמת יום כיפור כנקודת שבר משמעותית בחברה הישראלית אך לא רואים בה את נקודת התפנית אלא הרבה קודם בתקופת משפט אייכמן.

כל החוקרים מציינים דגים במספר אירועים מרכזיים במדינת ישראל ובחברה הישראלית שהם: קום המדינה, משפט אייכמן [רק יבלונקה ושביד], מלחמת ששת הימים ומלחמת יום כיפור, ההבדל בין החוקרים הוא בכך שכל חוקר בוחר לבחון אירועים אלה מנקודות ראות שונות ביחס לחברה הישראלית אך כולם מקשרים אירועים אלה בשנוי היחס לשואה בחברה הישראלית. התייחסות לנורמליזציה נראית במאמרים של שביד ויבלונקה בכך שיבלונקה טוענת כי שימוש מניפולטיבי בשואה מונע מאיתנו לשאוף לנורמליזציה ושביד טוען כי תחילה שאפנו להיבדלות "נורמליות" במובן של גבורה ואילו כיום אין רצון להיבדלות וישנה שאיפה לנורמליות במובן הקונקרטי של המושג.

המשלחות לפולין וכו' להתייחסות במאמריהם של גורני ויבלונקה בכך ששניהם מביעים התנגדות למצעדי הללו משום ששניהם טוענים שמטרת המצעדים הללו הינה בכדי לזכור את המתים ואת סבלם של יהדות מזרח אירופה, מטרה זו אינה נראית להם כתכלית ראויה לזיכרון השואה. לדעתם יש לנסוע לפולין בכדי לבקר במקומות בהם חיו היהודים לפני השואה ולהיווכח באורח

¹⁸ שביד (לעיל הערה 9) עמ' 9.

¹⁹ שביד (לעיל הערה 9) עמ' 10.

²⁰ שביד (לעיל הערה 9) עמ' 9.

ס'הו' והלש' ב'פ'ן ז"ל א' 1947
למחלקת אונדולת העלמה קולונלה,
ב'ל' ש'מ'ר'ה ז"ל ע'ל'ת ה'ה'ל'ם וה'ל'ל'ם
ב'מ'ח'מ'ם א'ל'ל'ם.

סיפורו ולחדגיש את הפן החישרדותי המדגיש גבורה ואקטיביות "אני נלחמתי ושלטתי בגורלי" מאשר לספר את הרגשות חוסר האונים שחש ואודות משפחתו שנשפתה ולא נלחמה. קיימת השקה נוספת בין היחס לחיילי הגח"ל אותו מציינת יבלונקה להרגשתו של סבי בהגיעו לארץ, הוא טוען שהיה קיים יחס מעט מזלזל אליהם נוסף לכך קיים בו מעט זעם על הישוב אשר לא האמין לסיפוריו על הנעשה בשואה, עניין זה גרם בסבא לעיתים כעס רב.

גישה זו מוצגת גם אצל אליעזר שביד אשר טוען כי בשנים הראשונות של המדינה ישנו "עיימות שקול" בין החובה להתמודד עם השואה לבין הרצון להדחיק את הזיכרון ולהמשיך הלאה. הוא מוסיף כי ההרגשה הכללית ששררה לאחר המלחמה הייתה כי אין להביט לאחור ולשקוע בחשבוניות נפש על "העבר שנחרב" אלא יש להביט קדימה על משימות ההווה והעתיד, גישה זו מבטא אצל שביד את הרצון שהיה בחברה הישראלית בזמן זה והוא השאיפה לנרמלות והיבדלות שפירושם בתקופה זו הינה השתלבות מהירה וחדגושת הצבריות הגבורה וחזקתה של המדינה ללא התייחסות למשקעי העבר.²⁴ כך הייתה הרגשתו של סבא אשר הדחיק את רגשותיו ואת המבט לאחור והחל להביט קדימה ולבנות את שנידו מבחינת הקמת משפחה השתלבות במסגרת עבודה וכו'.

נקודת השקה נוספת בה נכחתי במאמרה של יבלונקה לגבי סבי בתקופה זו של חייו הינה החיפוש אחר הקרובים במדור לחיפוש קרובים. אימי מספרת כי במשך שנים שלח סבא מכתבים רבים ל"יד ושם" בהם חיפש מידע אודות אחותו הגדולה, אשר לא היה ידוע לו מה עלה בגורלה. סבי היה מכתוב לאימי והיא הייתה כותבת ושולחת עבורו את המכתבים. חנה יבלונקה טוענת כי המדור לחיפוש קרובים מצביע על כך שישנה הדחקה של משמעות הרצח משום שאדם המחפש את קרוביו פירוש הדבר שהוא חושב שהם בחיים ומסרב להכיר בעובדה שהם נרצחו ואינם עוד. היא טוענת כי יש להבין בהקשר זה את הקדחת אחר הקמת המדינה משום שרבים חשבו שהקמת המדינה תעניק משמעות למותם של הנספים: "הם לא מתו סתם!!!"²⁵. לסבא נדרשו מספר שנים טובות בכדי להבין שהוא לא ימצא את אחותו וכנראה שגם היא לא בחיים. עד היום הכרה זו אינה טבעה בו אך הוא נוטה יותר לקבלה למרות שתמיד מקוץ בו זיק של תקווה שאולי היא ניצלה וחיה אי שם במקום מסוים. נוסף לכך הוא מאמץ שחלק מזכותנו לחיות בארץ נובעת מרצח הנספים – הם לא נרצחו לחינם!

רב החוקרים מציינים כי המפנה ביחס של החברה לשואה ובחזיתות הזיכרון קורה בשנות השישים והשבעים. יבלונקה ושביד מייחסים שינוי זה למשפט אייכמן. סבא מציין כי אינו חש בנקודה זו נקודת מפנה בחייו משום שהוא סיפר את סיפורו עוד קודם כך שמשפט זה לא היווה גורם השפעה עבורו וגם לא על אימי אשר הייתה ילדה קטנה בתקופה זו כך שיתכן שחוסר ההשפעה נובע מעניין הגיל. לעומת זאת בשנות השישים המאוחרות ותחילת שנות השבעים על אימי חל שינוי מסוים. כאשר קראתי את דבריה של יבלונקה אודות הדור שגדל על מלחמת ששת הימים גיליתי דמיון רב לדמותה של אימי. יבלונקה טוענת כי לאור משפט אייכמן ולאחר מלחמת ששת הימים נוצרה גישה בקרב הצברים שאנו נתונים לסכנה תמידית ורק עצמה צבאית ומדינה יצילונו וישמרו עלינו מפני אויבנו.²⁶ זוהי גישה מאוד רווחת בביתנו שמעתי זאת רבות מאימי וגם מאבי, אשר לחם במלחמת יום כיפור, פעמים רבות הגיעו לאוזני סיפורי החרדה והפחד ששררו לפני המלחמה אבא תמיד מציין את אפקט ההפתעה הפחד והחלם ששרר בקרב העם.

²⁴ ראה לעיל הערה 9

²⁵ יבלונקה (לעיל הערה 7) עמ' 245

²⁶ יבלונקה (לעיל הערה 7) עמ' 251

אי לכך גם הוריי ילדים לניצולי שואה הרגישו כפי שמציין גורני במאמרו כי ביום כיפור נופץ המיתוס של ששת הימים ואת ההזדהות המווררת עם השואה ותחושה שלא היתה קיימת בהם עוד קודם.

החוקרים מציינים כי עקב מלחמת ששת הימים ומלחמת יום כיפור השואה עלתה רבות בקרב כלי התקשורת והפכה נושא לדיון ציבורי אימי מצינת כי למרות שסבא שוחח עימם על עברו, בתקופה זו שבה ניתנה לגיטימציה לשוחח על הנושא הוא שוחח עימם יותר על הנושא והעלה דברים שקודם לכן לא טרח לציין, הוא הזדהה עם סיפורי ניצולים רבים שסופרו בתקשורת וסיפר זאת לילדיו. השינויים שחלו על סבא נוצרו כתוצאה מקרים פרטיים בחייו ללא קשר מובהק לאירועים במדינה למרות שבהחלט לא ניתן להבדיל בין שני המישורים.

בשנות השמונים נוכחו להבחין כי סבא עובר שינוי מסוים החלה בו התרככות ונראה שחומת הברזל החלה מעט להיסדק בשל גורמים שונים ראשית בשל מחלותיה של סבתי, שנית בשל הפרישה לגמלאות שחידדה בו את המחשבות והחזרה לעבר, הולדת הנכדים גם כן היוותה נקודת מפנה, אך מותה של סבתי היווה לדעתי האירוע שהשפיע עליו ביותר מבחינת הגורם לשינוי. השינוי התבטא באופנים שונים כגון רצון ומודעות להודות בחולשות וברגשי נחיתות [עליהם סיפר לי], רגשות אלה מקוננים בסבא שנים רבות ולדבריו טבועים בו עמוקות. ביטוי נוסף לתפנית הינו תופעת סיפורי הקורבנות כדוגמת הסיפור של הרעב לחם ושל הרדיפה והחולשות. היחס לגולה השתנה, השלילה המוחלטת של הגולה נעלמה וכעת היחס לגולה הינו ביותר חיוב המתבטא בחזרה לשורשים פולניים גלתיים ע"י שמיעת שירים בפולנית, קיום שיחות עם חבריו בשפה זו, סיפורים אודות משפחתו לפני המלחמה החלו להישמע פעמים רבות, סיפורים על מנהגים רבים ומידע שלא נשמע עד כה. לעיתים אף נתקלים אנו בהתפרצויות זעם שונות המלוות לעיתים בהזלת דמעות. ביטויים אלה מבטאים בעצם את רצונו החדש-מודע של סבא להפסיק להוכיח שהוא נורמלי קיימת לגיטימציה באווירה החברתית כי מותר להודות בחולשות וסבא כנראה מושפע מהלך רוחות זה ומרשה לעצמו להתפרק מעט ולערער את חומת הברזל אותה בנה סביבו, אך יחד עם זאת ישנה התייחסות מתמדת לגבורה המתבטאת בסיפורי גבורה בשואה אליהם התווספו סיפורי מלחמות ישראל כך שאמנם חל בסבא שינוי מסוים אך שינוי זה אינו משמעותי ודרסטי אלא הצבין הכללי של סבא נשמר הצבין אותו בנה שנים רבות אך יחד עם זאת ניכרים מספר שינויים בדמותו שיתכן ונובעים מהאווירה בחברה הישראלית ויתכן ונובעים ממשברים אישיים וגילו אשר מחזירים אותו לרגשות אותם חש בשואה ויתכן ששניהם גם יחד מהווים גורמים לשינויים הקלים.

שביד מציין במאמרו כי כיום המדינה אינה מרגישה צורך להוכיח לעולם כי היא "נורמלית" שלא כבעבר שרבים הרגישו כי יש להראות לעולם שאנו הטובים מכולם ואנו יכולים להקים ולנהל מדינה בדיוק כמו כלם. אך כיום רוחות הגישה לפי שביד כי *"העם היהודי כבר הגיע למעשה אל מטרות הנורמליזציה האפשרית, שהיא אמנם מציאות כלת מושלמת, שאיננה מסלקת את האיומים החיצוניים ואינה מיישבת את הסתירות והניגודים בתוך העם ובינו לבין סביבתו, אך העם כבר צבר כוח מספיק כדי להשלים עמה תוך התמודדות עניינית מעשית עם האתגרים והקשיים ה"שוטפים" אדרבא, טוענים בעלי השקפה הזאת: זוהי התגדרה הנאותה של הנורמליות, בניגוד לכל אוטופיה של פתרון טוטלי"*²⁴. זאת אומרת שכיום אנו לא מחפשים להוכיח שאנו מושלמים ללא בעיות אלא ההפך אנו מודים בטעויות לא שואפים לאוטופיה עורכים פסק

²⁴ שבידן לעיל הערה 9 עמ' 11

זמן מהמרוץ אחר חיפוש הנורמליות במובן של המושלמות. זהו התהליך באופן מזערי אותו עבר סבא אשר בהגיעו ארצה שאף לנורמליות והשתלבות מהירה ואילו היום ירד בו הצורך הפנימי להוכחת הנורמליות אלא הוא מרשה לעצמו לעיתים להביע עצבות ופחד אשר קודם לכן לא נראו בו כלל. בדיוק כמו החברה הישראלית המרשה לעצמה להביע חולשותיה. בדומה לגורני אשר טוען כי כיום טושטש ההבדל בין השואה לתקומה גם סבא מרגיש כי כיום איבדה המדינה מהילת התקומה המנוגדת בהחלט לשואה.

כאשר שאלתי את סבא כיצד הוא מתמודד עם הזיכרון הוא טען שהוא מעדיף להדחיק את הזיכרונות, הוא טוען שאין הוא מסוגל לחיות עם הזיכרון יום יום, שעה שעה לכן הוא מעדיף לא לחשוב על כך את רגשותיו הוא מביע בשיחות עם בני משפחתו וחבריו בהם הוא מספר את סיפורו ועל רגשותיו. סבא טוען שקשה להתמודד עם הזיכרון יום יום, הוא טוען שהזיכרונות מכים בו בחלומות, הוא מספר כי חולם רבות על משפחתו. הוא הזכיר את מנחם בגין באור שלילי בכך שקישר כמעט כל נושא פוליטי לשואה, הדבר נראה בעיני סבא מיותר לחלוטין: "אין טעם להזכיר זאת כל הזמן" כך גם יבלונקה אשר יוצאת כנגד השימוש המניפולטיבי של תנועת החרות בשואה. היא טוענת שבגין הרגיש עצמו ניצול למרות שלא היה כך וטבע בעם את החלוקה הפשוטה של השואה שאנחנו הטובים המסכנים והנספים הם קדושים ואילו הגרמנים הם המרצחים ילידי הגתנום וכיו חלוקה דיכוטומית זו צורבת לאוזני יבלונקה וגם לאוזני סבי.

בשיחתי עם אימי הבנתי כי היא מייצגת את הגישה הרווחת כיום בעם. שהשואה היא המרכז, אין היא אמרה לי זאת במפורש אך הבנתי זאת מדבריה משום שהיא טוענת כי השואה אמורה ללכד אותנו. חנה יבלונקה יוצאת נגד גישה זו הרווחת בקרב העם וטוענת כי אין לבסס את זהותנו על העבר והשואה אלא על ההווה ועל העתיד היא מוסיפה כי כיום נוצר מצב בקרב העם שבו עם ישראל הוא הקורבן המסכן בזמן שאנו כבר לא בגדר קורבנות אלא אנחנו כבר חזקים בעל יכולת צבאית איתנה. למרות שיבלונקה יוצאת כנגד גישה זו היא מודעת לעובדה שזוהי הגישה שרווחת כיום בעם. גישה זו חוזקת לא מעט על ידי תנועת החירות שלפי יבלונקה לקחה לעצמה מנופל על ניצולי השואה.²⁷

בחלק זה נערך ניסיון להשיק בין סיפורו של ניצול שואה יחיד (וביתו) המהווה טיפה זעירה בים ניצולי השואה לבין סיפורו של החברה הישראלית. מתוך ניסיון ההשקפה נראה כי ישנן שתי נקודות השקפה עיקריות האחת בתחילתו של התהליך של התפתחות הזיכרון בחברה הישראלית הדומה לתחילת חייו של סבא יהושע בארץ בהיקלטותו ובשאיפה לנורמליות שקיימת בשני התהליכים ואילו נקודת השקפה בולטת נוספת קיימת בסופו של התהליך ובמצב בו נמצא סבא כיום בכך שבשני התהליכים קיימת גישה החותרת לכך שאין צורך יותר להוכיח את הנורמליות כפי שטוען שבייד ובנוסף אין צורך לדוש בשואה ולהופכה למרכז חיינו והווייתנו כפי שטוענים בעיקר גורני ויבלונקה. בין שתי הנקודות הללו התהליך חופף בעיקר בדור השני אצל ביתו של סבא (אימין), סבא לא הרגיש כי חל בו שינוי דרסטי עקב משפט אייכמן ששת הימים ויום כיפור. נקודות המשבר בסיפורו של סבא אינן חופפות לסיפור הכללי אלא מהוות נקודות משבר אישיות אשר כנראה שיחד עם הלך הרוחות הכללי גרמו בו תפנית קלה.

סיכום:

בחלק זה ברצוני לסכם את הנעשה בעבודה, להתייחס לתהליך התפתחות הזיכרון מהפך האישי, להתייחס לצורת הזיכרון ולסכם בסיכום אישי את הרגשותיי לגבי הזיכרון ככלל ועבודה זו בפרט, מכנה ליצולי שואה.

בעבודה זו גילמתי על הכתוב את סיפורו של סבי סבא יהושע כדוגמא לסיפור אודות ניצול שואה מסוים המהווה פתח ועיר ביותר בעולם הניצולים. איני רואה צורך לחזור על סיפורו בחלק זה של העבודה אלא אציין את הנקודות העיקריות אשר עולות מסיפורו של סבי. סיפורו של סבא מדגיש יותר את הפן ההישרדותי בסיפורי השואה בשל הסוואתו כילד פולני נוצרי ועל ידי כך יכול היה להינצל. פן זה של הגבורה וההישרדות היוו עבור סבא גורם מאוד מחוסר בחייו, בניגוד לחלק גדול מניצולי השואה הוא הרבה לספר את סיפור הישרדותו ואף לעיתים להתפאר על כך [נאט סיפורו שמעתי עוד בחייתי ילדה קטנה]. סיפור זה יצר בסבא את התדמית של האדם החזק המשתלב במהרה במשגל החיים הארצישראלי עם שאיפה ל"נורמליות" מהירה, ונוך התעלמות והדחיקת הפן החולשתי, רגשי הנחיתות הכישה או במילים אחרות כפי שהדבר נחשב אז ה"לא נורמליות". בחלוף השנים משנת 1948 ועד היום נראה כי על סבא עבר שינוי קל שנבע כתוצאה מן הירידה בצורך ל"נורמליות" והתבטא בהתרככות מסוימת יחס פחות שלילי לגולה, יכולת להודות בחולשות גילויי מתיחות על הסיפורים מ"שם" ועל משפחתו למרות זאת קיימת בו עדיין התייחסות מתמדת לאפקט הגבורה והחזק והוא מציג עצמו תמיד כאדם חזק שהשיג מבוקשו בחייו, לחם במלחמות ואיכשהו ניסה לשלוט בגורלו.

לאחר תיאור סיפורו של סבא תיארתי בעזרת החוקרים : חנה יבלונקה אליעזר שביד ויוסף גורני את התפתחות הזיכרון והזחות האומית בחברה הישראלית. שלושתם מתייחסים לאירועים מרכזיים אשר השפיעו על החברה הישראלית מבחינת היחס לשואה זיכרונה ופיתוח הזחות האומית. האירועים העיקריים הינם כמוגן קום המדינה, משפט אייכמן, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום כיפור. כל חוקר בדרכו שלו ובהגדרותיו השונות מציין כי החברה עברה תהליך מסוים שבו השתנה היחס לשואה מקום המדינה ועד היום כאשר בעבר נדחקה השואה לשולי החברה ולא היוותה נושא מדובר אלא נושא אשר נהוג היה להבליג עליו ולדבר אודותיו בנושאים כלליים כיום עקב האירועים השונים והשנים הנוטות אותותיהם השואה עומדת כיום במרכז התודעה היהודית והישראלית השואה תפסה את מקומה של המדינה והפכה לציר המרכזי המלכד. לאחר תאור התהליך בחברה עיי החוקרים ערכתי ניסיון להשיק בין התהליך שעבר על החברה הישראלית ועל סבי וגיליתי כי ישנה השקה בין שתי נקודות עיקריות תחילתו וסופו של התהליך הדומה בתחילת התהליך הינה קדחת החשתלבות המהירה והכניסה למערכת צבאית והיראתמות מחירה לבניין הארץ ומיטודה אשר נעשה על חשבון התייחסות לניצולים וגרם להדחיק רגשותיהם ורגשותיהם כך גם סבי אשר נרתם מידית לבניית וחזוק עצמו והארץ והדחיק את החולשות ורגשות קשים אשר התגבשו בשואה. סבא והמדינה בתחילת דרכם שאפו לחיים נורמליים במובן של הדגשת הגבורה וההתמודדות. לאור גישה זו ניתן להבין כי סבא הרשה לעצמו לספר את סיפורו בשל הליטימיות לסיפורי הגבורה בלבד. נקודה דומה בתהליך כיום הינו המצב בו המדינה מרגישה פחות צורך להוכיח את "נורמליותה" לשאר העמים אלא

¹⁰ ראה לעיל הפרק 7.

מודה בדבר היותו קורבנות לעיתים ישנה אף נטייה לשקוע בהרגשה זו וברחמים עצמיים, כך גם סבא כיום מודה יותר בחולשותיו ופחות מרגיש צורך להוכיח את היותו "נורמלי".

ברצוני כעת להתייחס לתהליך שעבר על החברה הישראלית. לאור העובדה שלא חיינו בשנים הראשונות של המדינה ונכנסתי לתהליך בסוף שנותיו כאשר נולדתי לתוך מציאות שהשוואה מהווה מרכז וגורם מלכד קשה לי להביט על הדברים בצורה אחרת אלא על פי מה שחונכתי בבית הספר ובביתי, קשה לי לאומר כי אני מצדדת בתהליך שהתרחש בקום המדינה זו היתה התעלמות כמעט מוחלטת מהניצולים ודרישה מוגזמת לגבי התנהגותם, אך בדומה לחנה יבלונקה מבינה אנוכי את התהליך שהתרחש שהרי המדינה היתה בתחילת דרכה ועל סף התמוטטות מיידית אי לכך קשה היה לחקדיש זמן לטיפול והתמודדות עם נושא כה מורכב מסובך ואף מרתיע ומפחיד כך שהעיסוק בבניין הארץ הצדיק במידה מסוימת יחס זה לניצולים. אני מתנגדת לדבריה של עידית זרטל אשר טוענת שנגעה ניצול של ניצולי השואה ונעשה בהם שימוש מניפולטיבי לדעתה אנשי הישוב התנשאו מעל ניצולי השואה הם לא התמודדו עם הנושא משום שהדבר מעיד על חולשה המדינה לא שימשה כתובת לכאב בשל העיסוק המלחמתי. הישוב מנצל את השואה בכדי לבצע את התקומה, זרטל רואה קשר זה באופן שלילי ומעוות, קשר מניפולטיבי, כך היא מגדירה את ההתייחסות לשואה.²⁸

דן מרון במאמרו "בין ספר לאפר מציג את גישתו של קצטיק אשר טוען שאין מה ללמוד מהשואה. ומגדיר את מה שהתרחש "שם" כפלנטה אחרת. יחד עם גישה זו מציג דן מרון את גישתו של פרימו לוי אשר טוען כי לא ניתן להגדיר את השואה כפלנטה אחרת אלא כתחום אפור, תפיסתו של פרימו לוי היא שבאושוץ היו בני אדם ולא חיות. כשמביטים על הנושא בצורה כזו השואה נראית ריאליסטית ומורכבת וחרבה יותר קשה ועמוקה מאשר למר שאושוץ היתה פלנטה אחרת. דן מרון כאיש חינוך מעוניין להביא בפני הנוער את שתי הגישות הללו ולהעמיד בפניו את הבחירה. אני נוטה להסכים עם גישתו של פרימו לוי משום שלדעתי לא ניתן לחלק את העולם באופן דיכוטומי ל"טובים", "רעים", "קדושים" ו"מפלצות". אלא יש לראות זאת, עם כל הקושי שבכך באופן מורכב ולא בפשטות.²⁹

במסגרת עבודה זו ולאור הנאמר עד עתה ברצוני לדון בשאלה: "כיצד צריך לזכור?" ראשית אתייחס לשאלה זו בתשובתם של החוקרים בנושא זה.

חנה יבלונקה מתנגדת נחרצות למסעות לפולין היא טוענת שמסעות לפולין הינם חסרי תכלית הם מהווים "חיפוש אחר מסר רגשי קאתרטי מוכח אין מאחוריו דבר, למעט נקרופיליה"³⁰, הנסיעה למחנות המוות גורמת לדעתה להתעסקות במוות של יהודי אירופה, במקום לזכור אותם בחייהם לפני המלחמה. לדעתה יש משמעות בעיקר לחיים עד 1939 ולכן אם לנסוע לפולין רק לבקר מרכזים יהודיים שהיו קיימים לפני השואה בכדי ללמוד על חייהם של יהודי אשכנז בתקופה זו. בדומה ליבלונקה יוסף גורני גם הוא מתנגד למסעות, הוא טוען "שום זיכרון של המתים הקדושים ושום מצעדי זיכרון חינכיים לא יקימו את היהודים כקיבוץ לאומי"³¹, לאור זאת נראה כי גורני מתנגד לנסיעה לפולין כמטרה מלכדת אלא מציין כי הזיכרון יעשה ע"י זיכרון היהודים בהיותם בחיים.

²⁸ ראה לעיל הערה 4.

²⁹ מידון דן. "בין ספר לאפר", אלפיים 10 (תשנ"ה) עמודים 196-224.

³⁰ יבלונקה (לעיל הערה 7) עמ' 252.

אליעזר שבייד טוען לעומתם כי "אם המסעות המאורגנים של ביקורי יהודים ביחוד צעירים בפליין מצבנים על משהו, הרי זה הרצון החיובי לשמור על זיכרון השואה ותוך כדי כך לשבור את מעגל העוינות ולא להנחיל אותם לדור הבא".²¹ לאור ציטוט זה ניתן להבין כי שבייד טוען שהמצעדים לפולין אינם מצעדי מוות אלא זיכרון חיובי אשר עשויים לתרום לשבירת מעגל העוינות.

לקראת סוף שיחתי עם סבא יהושע שאלתי שאלה זו הוא ענה לי שאינו חי אם הזיכרון יום יום, הוא לא מכריח את עצמו לחשוב על כך בכונה ולחיות סביב הנושא. הוא מעדיף להדחיק את הזיכרון של היותו נרדף וקורבן ומעדיף לזכור את סיפור הישרדותו וגבורתו. סבא טוען כי עבור ימי זיכרון ועצרות זיכרון מספיקים בכדי לזכור את הנספים, אין צורך לחטט בגנבי הנפש. זיכרונות הזוועה עולות בו רבות בחלומות. סבא נוהג לפקוד מדי שנה את עצרות הזיכרון לעיר הולדתו ובנוסף לכך הקים ליד מצבת סבתי מצבה להוריו ומשפחתו שניספו בשואה, כך שהוא בנה לעצמו מצבת זיכרון משלו ליקיריו איתם הוא יכול להתייחד בימי זיכרון משלו. מתוך היכרות עם סבי, הזיכרון לדעתי טובע בו במודע או לא במודע אך הוא מעדיף להדחיק זאת.

נוסף לשאלת הזיכרון שאלתי את סבא האם לדעתו יש קשר בין השואה להקמת מדינת ישראל הוא טען שלדעתו ישנו קשר הדוק בין השתיים, מדינת ישראל לא היתה קמה ללא השואה. גישה זו הינה בדומה לגישתו של יהודה באר שטוען שללא ספק ישנה חשיבות רבה לתשתית הציונית שהיתה קיימת בארץ אך יחד עם זאת יש לזכור את הניצולים ואת השואה כפקטור שיצר בישוב תחושה שחייבים להקים את המדינה. לכך קיים קשר והשואה ללא ספק היתה חלק חשוב בכך שאפשרה לנו הקמת מדינה.²²

לפני סכומי האישי ברצוני לסיים בתהיות בשאלות שלא ניתן לענות עליהן בעבודה זו אלא בעבודה בדיקף רחב יותר השאלות הללו מתייחסות לתהליך שעבר על סבי כחלק מהחברה הישראלית השאלה הראשונה המבקשת היא, מדוע לא היה קיים מפנה דרסטי בחייו וכתוצאה מאילו גורמים התרחש השינוי המיטרי בחייו, והאם יתכן שהתהליך גורם מהתהליכים בחברה הישראלית או מגורמים מנימים אישיים.

המילה זיכרון הינה בעלת משמעויות רבות. לכל אדם מילה זו מתקשרת מחשבתית לנושא אחר. עבורי הזיכרון הינו אישי בהחלט, לדעתי לא ניתן להכריח אנשים לזכור או לכפות עליהם צורות זיכרון שונות, כל אדם מעדיף לזכור את הפרטים הרלוונטיים לו. כאשר מעלים באופן כללי את זיכרון ששת המיליונים קשה לי להתחבר לזיכרון שכזה, לעומת זאת ההתחברות לזיכרון משפחתי של סבי וסבתי הינה משמעותית ועמוקה הרבה יותר עבורי משום שכאן אני רואה רואה שמות ומדמיית פרצופים. כאשר מעלים את נושא השואה ההתחברות שלי לנושא הינה מוקדית מבט אישית הזיכרון מורכב מסיפורים רבים אשר מהווים את הזיכרון הקולקטיבי אך עבורי זיכרון השואה הינו פרטני ואישי. יש לזכור כי כל אחד מעדיף להתחבר לנושא בדרכו שלו ועליו כחברה לכבד זאת.

²¹ גורני (לעיל הערה 8) עמ' 676

²² שבייד (לעיל הערה 9) עמ' 15

²³ ראה לעיל הערה 5

סיכום אישי:

ברצוני לאומר בחלק זה של העבודה מספר מילים מהפן האישי שלי בנוגע לנושא השואה והזיכרון. הנני הנכדה הבסורה במשפחת כוץ והבת הבכורה במשפחתי. לא זכורה לי הפעם הראשונה בה התוודעתי לנושא השואה משום שאני מרגישה כי זה חלק ממני מאישיותי והווייתי. אני נולדתי לתוך מציאות מסוימת של סבא ניצול שואה וסבתא ניצולת שואה (אימו של אבי).

השואה איננה מרכז חיי ואיננה מרכז חייה של משפחתי. אינני חושבת על כך יום וליל אלא הזיכרון מרחף מעליי כמעין ענן תמידי אשר צץ מדי פעם. בשנת 1991 ביקרתי בפולין יחד עם חבריי לספסל הלימודים במסגרת משלחת בית סיפרת. היציאה למסע הייתה עבורי ברורה מאליו. תמיד ידעתי בתוכי כי כאשר אגיע לגיל המסוים אסע לשם. המסע היווה עבורי מעין מסע שורשים למקום שבו רב משפחתי המורחבת והלא נודעת קבורה. רציתי שסבא יצטרף אליי אך הוא לא מוכן לחזור לשם, לאחרונה הוא טוען שאם יחזור יהיה זה רק לכפר בו הסתתר בכדי לספר לחבריו שהוא יהודי משום שהוא עזב את הכפר בזהות של ילד נוצרי. הביקור במחנות היה מוזר משום שרציתי לדמיין מה קרה פה ליד המשרפות ותאי הגזים אפילו הכרחתי את עצמי אבל לי זה היה קשה משום שחכל נראה פסטורלי ורגוע וקשה מאוד להעלות על הדעת את הזוועות שהתרחשו ממש כאן היכן שעמדתי.

אינני מסללת את המשלחות הללו, לדעתי כל אדם בעולם כולו צריך לבקר במקום בכדי ללמוד לקח אוניברסלי על השמדת עם. אך יחד עם זאת אני מסכימה כי יש לזכור את היהודים בתקופה שלפני המלחמה. בצבא שירתי כמדריכת שריון ולאחר מכן כקצינת הדרכה, יתכן שהמוטיבציה לקצונה הוכנסה בי בבית, למרות שהוריי לא היו בעלי דרגות קצונה, אנו חונכנו בבית לאהבת ארץ ישראל נאמנות למולדת תוך שילוב ערכים אוניברסליים הומניטריים. משפחתי המורחבת מאוד קשורה ומלוכדת, נוהגים להיפגש פעמים רבות במשך השנה ולתצוגו יחדיו ארועים שונים בשל היוונו משפחה קטנה יחסית שוררת קרבה רבה בין בני המשפחה, ראיתי לנכון לצייץ זאת משום שלדעתי לסבא יהושע חלק רחב בעיצוב אופיה של משפחתי הוא ראש המשפחה שיחד עם סבתי הקרינו את אופיים על ילדיהם ועל נכדיהם שמעריכים אותם רבות על עמלם ופועלם. אני סטודנטית שנה שניה לחינוך והיסטוריה של עם ישראל ואני מודה כי תחום השואה תמיד עניין אותי אי לכך העדפתי ללמוד היסטוריה של עם ישראל תחום שבו תהיה לי גישות לנושא. סיפורו של סבא היה ידוע בבית מפי סבא ומפי אימי שתמיד התגאתה בגבורתו של סבא. לעומת סבתי מצד אבי אשר איננה מוכנה לספר את סיפורה במלואו, אלא מדי פעם מוסרת לי פרטי מידע שונים. הזיכרון הועבר אליי בדרכים שונות ונקלט בתוכי. אני נושאת אותו עימי ואף בטוחה שאנחילו לילדיי. אי לכן קסם לי מאוד ללמוד במסגרת קורס זה משום שזיכרון השואה הינו חלק ממני ולמרות שעודני צעירה בטוחה אנוכי כי הוא ישתרש בי עמוקות. לאור הרגשה זו שמחתי לכתוב עבודה זו משום שהרגשתי אליה התחברות עמוקה וניגשתי אליה ברצון רב. תוך כדי עשייתה היה עליי לגבור פעמים מספר בגבתי משפחתי ולהביט על דברים מוקדות ראות שונה, בעיקר לגבי אימי איתה לא נוחחתי רבות על חייה בצל השואה. כולי תקווה שירדתי לסוף דעתי של מטרת עבודה זו, משום שהרגשתי בלבול מסוים ולכן נוצר מצב שהרחבתי יתר על המידה בחלקים שונים של העבודה זאת בשל הצורך לכתוב רבות בנושא, מבחינתי השתדלתי להתייחס לכל הגורמים האפשריים. למרות הרגשה זו נהנתי לכתוב עבודה זו משום שהיא עוסקת בעיקר בנו בישראל של היום ושל פעם וביחס לנושא קרוב ומוכר לי שלבטח ילוונו עד סוף ימי. ברצוני לסיים בציטוט של אחד המרואיינים בתוך סיפורו של דן בר און "בין פחד לתקווה" אשר מבט את הרגשתי.

הרכבת תמר

"יש עצים במטע, בעלי נוף ופרי נהדרים,
ולפתע מערכת השורשים שלהם נפגמת.
נוטים לצד המע שתיל חדש, מחוסן לפגיעה
ומרכיבים אותו לתוך המע.
כאשר שתיל רך זה נקלט,
מערכת שורשיו מחליפה את זאת הפגומה,
והקץ ניצל: שוב יש לו נוף מע ושורשים...
גם המשפחה שלנו היתה אחרי השואה כמו קץ שאבדו שורשיו,
ועתה כשאנו יושבים סביב השולחן,
סבא וסבתא ההורים ואנחנו,
אני מרגיש שאנחנו 'הרכבת התמר' של המשפחה."

